Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 285 (10577) | 1977 чылдың декабрь 6, вторник | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 көп.

БЕДИК ДҮЖҮТ ДЭЭШ СПЕЦИАЛИЗАСТААН САЛБЫРДА

Минералдыг, органиктиг чемишчидилгелерни болгаш хораннарны ажыктыг кылдыр ажыглаарынга, ниитиниң малынга минералдыг немелде чемнерни хандырарынга совхозтарга дузалаар специализастаан салбырны «Сельхозтехникага» тургусканындан бээр ийи чыл чедип турар.

Ук салбырның мурнунга салдынган сорулгалар мындыг. Үстүнде адааныывыс чүүлдерни Минусинскиден республиканың ажыл-агыйларынга сөөртүп аппарып бээр, сөөртүлге болгаш шыгжап-кадагалап турар үеде оларның чидириин кызырар, органиктиг болгаш минералдыг чемишчидилгелерни шөлдерге төгерин хандырар, көдээ ажыл-агый культураларының хораланчылары-биле болгаш бок үнүштер-биле демиселди чорудар.

Ажылды ынчаар специализастаарга агрохимиктиг картограммаларны болгаш депшилгелиг технологияны ажыглап тургаш, чемишчидилгелерни эртемге үндезилеп ажыглаар арганы бээр. Минералдыг чемишчидилгени ажыглаарының принципи бо: склад—автомашина — шөл. Ол чемишчидилгениң бир центнери ону шөлге төккен бирги чылында-ла гектардан 1—1,5 центнер дүжүттү алган, чарыгдаан рубль бүрүзүнден 2—3 рубльдиң орулгазын берген турарын чедип алыр сорулгалыг бис.

Амгы үеде специализастаан салбыр 70 автомашиналыг, янзы-бүрү маркалыг 30 тракторлуг. Тракторлар органиктиг болгаш минералдыг чемишчидилгелерни сөөртүр, шөлге төгер база химиктиг ажылдар чорудар тускай кожуг машиналарлыг. Бо чылын ажыглалга кирген баазада администрация бажыңындан аңгыда 10 муң тонна минералдыг чемишчидилгелерни болгаш 450 тонна хоранныг бүдүмелдерни шыгжап болур хире ишкир складтар бар.

Специализастаан салбырның кыска үеде безин кылган ажылы ооң эки талаларын, ажыктыын көргүзе берген.

План ёзугаар бо чылын ажыл-агыйларның хову-шөлдеринге 88 муң тонна органиктиг, 3,6 муң тонна минералдыг чемишчидилгелерни төгер ужурлуг турган бис. Ол планны ноябрь 1-ге чедир күүсеттинген. Бок үнүштерни химиктиг арга-биле чок кылырын 12 муң гектар черге чорудкан, ол эрткен чылдыындан барык-ла 4 муң гектар хөй. Авиацияның дузазы-биле 40 муң гектар черниң бок үнүштерин хораннаан. Бо чылын Минусинскиден 25 муң тонна минералдыг чемишчидилгелерни болгаш хораннарны сөөртүр ужурлуг бис. Амгы үеде 22,2 муң тоннаны сөөртүп эккелген, ооң барык-ла 21 муңун ажыл-агыйларга чедирген. Республикада сөөртүп эккелген 700 тонна минералдыг мал чеминиң 650-ин совхозтарга аппарып бердивис.

Сезоннуг ажылдар үезинде ажыл-агыйларга база дузалажып турар бис. «Х Улуг хурал» совхозта 200 тонна сигенни кезип белеткеп бердивис. Комплекстиг ажаалда звенозу бо чылын 1,8 муң гектар черниң тараазын ажааган.

Ниитизи-биле өп айларда бистиң механизастаан трактор отрядывыстың чедирген ачы-дузазы 217,7 муң рубль болган, ол планның 108 хуузу-дур. Минералдыг чемишчидилгелер баазазы база планын ажыр күүседип, 2,2 миллион рубльдиң ажылын кылган. Автопаркының киирген ниити орулгазы 470 муң рубль четкен.

Бо бүгү бистиң коллективтиң демниг ажылының түңнели-дир. Ынчалза-даа мында бистиң мурнакчыларывыс кол рольду ойнааны чугаажок. Трактористер Павел Андреевич Ногининиң, Петр Григорьевич Тугужековтуң, чолаачылар Виктор Николаевич Ткачёвтуң, Иван Иванович Ропотьконуң аттарын Хүндүлел самбыразында киирген. Чолаачылар Петр Максимович Шуберт, Иван Анфиногенович Жмак, Владимир Михайлович Лукянчук олар 1978 чылдың үлүүнде ажылдап турарлар. Бо мурнакчы эштер ажылдап кылыышкынның планнарын хүнүң-не 120—130 хуу күүседип турарлар.

Чемишчидилгелер бодунуң эки салдарын дүжүтке элээн каш чылдар иштинде чедирип көөр дээрзи билдингир. Эң ылангыя чаъстыг, өл-шыктыг чылдарда оларның ажыктызы улам бедиир. С. К. Тока аттыг совхозка 125 гектар кызыл-тас шөлүнге бир гектарга-ла 1,5 центнер нитрофосту төккен турган. Оон алган гектардан-на дүжүт чайында чемишчитпээн шөлдүүнден 1 центнер хөй болган. Азы өскээр чугаалаарга, кандаашкынныг чылда безин 1,5 центнер минералдыг чемишчидилге 1 центнер дүжүттү берген-дир.

Таңдыда күрүнениң сорт участогунуң чайын аңдарган шөлдеринге гектар бүрүзүнге 60 тонна органиктиг чемишчидилгелерни төккеш, бир гектардан-на 2,5 центнер немелде тарааны алган. Чемишчитпээнде ол шөлден 6 центнерниң дүжүдүн ап турган болза, чемишчиткеш 8,5 центнерни алган-дыр. ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхоз минералдыг чемишчидилгелер ажыглап тургаш, дыка хөй немелде тарааны база алган. Ниитизи-биле чугаалаарга, чемишчидилгелер ажыглап турар черлер бедик дүжүттү ап турар.

Чемишчидилгелерни сөөртүп ап, оларны төгеринче ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг, «Революцияның чалбыыжы», «Россия» совхозтарның удуртукчулары болгаш тускай эртемниглери улуг кичээнгейни салып турар.

Ынчалза-даа минералдыг чемнерни болгаш чемишчидилгелерни сөөртүрер дугайында керээлерни чарып алгаш, ооң соонда ону күүсетпейн баар таварылгалар бар. Чижээлээрге, «Кызыл тараачын», «Енисей», «Октябрь 30 чылы» совхозтар ийиги кварталда алыр ужурлуг минералдыг чемишчидилгелеринден шуут ойталаан. «Кызыл тараачын» совхозка сөөртүп чедире берген 2,5 тонна диаммоний фосфатты дедир эгиткен. «Тээли» совхоз 8 тонна преципитатты база албаан. Кыштаглаашкын үезинде ол минералдыг чемнерни өске мал чеминге холуп берген болза, кайы хире эки болур ийик.

Специализастаан салбырның ажылынга шаптыктыг өске-даа чүүлдер бар. Дыка хөй совхозтарда чемишчидилгелер болгаш хораннар шыгжаар проектилиг складтар чок. Оларны тударының планнары күүсеттинмейн келген: 33-түң чүгле 23-ү кылдынган. Улуг болгаш тараалаң «Революцияның чалбыыжы», «Саян», «Кызыл тараачын» совхозтарда безин ындыг складтар чок. Складтар чогундан, шыгжаарының дүрүмүн үреп турарындан чемишчидилгелерниң 5 хуу хирези анаа-ла черге калып турар, а ол бүгү Тываның хемчээлинге алыр болза 1000 тонна-дыр.

Өдекти кадагалаар талазы-биле хөй хемчеглерни албааже хоржок. Өдек шыгжаар черлерниң чогундан, ону багай кадагалап турарындан ажыл-агыйлар хову-шөлдерге төгер дыка хөй органиктиг чемишчидилгелерни чедир албайн турар. Оон аңгыда багай кадагалалдан өдектиң шынары 30—50 хуу кудулаар.

Бистиң коллективтиң шиитпирлээр ужурлуг сорулгалары хөй, ынчангаш бистер күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер, агрохимиктиг ажылдарның технологиязын сайзыраңгайжыдар хемчеглерни ап турар бис.

М. ГЛАДЫШЕВ.

«Сельхозтехниканың» специализастаан салбырының эргелекчизи.

БАШТАЙГЫ ПЛЕНУМ

ССРЭ-ниң чурукчуларының V съездизинден соңгуткан ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң баштаар черинин баштайгы пленуму Москвага болган.

ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң баштаар черинин даргазынга Н. А. Пономаревту, баштаар черниң бирги секретарынга — Т. Т. Салаховту пленум соңгаан. Секретариатты 42 кижи составтыг кылдыр соңгаан.

Төп ревизия комиссиязының баштайгы хуралы ооң даргазынга Н. Ф. Титовту соңгаан.

(СЭТА).

МАЛ КЫШТАГЛАДЫЫШКЫНЫҢ ЧИНЧИЗИНИҢ КОЛ АЙТЫРЫГЫ

МАЛГА МАНАГ ХЕРЕК

Бажы буурара берген, оюн-баштак чаңы ам-даа хевээр малчын Монгуш Натпит-биле хөөрежип олур мен. Мээң салган айтырыгларымга Натпит Самбаевич саат чокка харыылап олур.

— 1951 чылдан бээр колхозтан совхозка чедир үргүлчү-ле мал малдап келдим. Бо үениң иштинде төрээн совхозумга та чеже баш хойну өстүрүп, та чеже тонна дүктү күрүнеге дужаадым. Ону шуптуазын салаа базып санаары-даа берге-дир. Өөренген ажылынга хандыкшып, өскен төрээн черинге хөй кадарып, арыг чаагай агаар тынып, ажылдап, чурттап чорууга солун-даа боор чүве-дир.

— Малды ажаап-тежээринге арга-дуржулга херек-ле болгай. Малды чогум кандыг янзылыг кадарып турар силер Самбаевич?— деп оон улаштыр айтырдым.

—Ол шын айтырыг-дыр. Мен хоюмну колдуунда-ла зооветеринарлыг хемчеглер ёзугаар, чылдың дөрт эргилдезиниң байы-биле таарыштыр кадарып турар мен. «Хойнуң семизи—кудурууунда» деп үлегер чугаа бар-ла болгай. Хойларымны чайгы үеде кегү-шыгы хөлбелчиңнээп Хор-Тайганың тайгаларынга каш удаа одар солуп, көжүп-дүжүп тургаштың, ыяк семиртип алыр кижи мен. Семис-шыырак хойлар кышты белен тоовас чүве-ле болгай. Одар-белчиирни шын таарыштырып, кыштаглаашкынга хынамчалыг белеткенири чугула. Оон ыңай мал оолдаашкынының үезинде шыңгыы контрольду тургузуп, малдың чаш толун чидириг чокка камгалап алыр дээш дүн-хүн чок хайгааралды күштелдирип тургаш, чаңгыс баш-даа хураган оскунмазын кызыдар кижи мен. Черле ынчаш малга манаг херек болгай. Ыт-куштан солменди болзун дээш хайгаараары база-ла чугула —деп, Самбаевич хөөреп орду.

«Сүт-Хөл» совхозтуң хоочун хойжузу, коммунист Монгуш Натпиттиң көргүзүү чыл санында-ла бедик болур. Ол чорук малчынның ажылынга ээ-харысалгалыын көргүзүп турар. Ылаңгыя сески беш чылдың түңнелинде чүс хойдан-на 95 хураганны, хой бажындан-на 2 кг дүктү кыргып алган. Чыл бүрүде-ле 100 баштан 90-дан эвээш эвес хураганнарны камгалап ап келген. А эрткен чылын Монгуш Натпит чүс хойдан 90 хураганны, бир хойдан 2 килограмм дүктү кыргып алган.

Ынчаарга бо онгу беш чылдың ийиги чылында чүс баш хойга онааштыр 99 хураганны, хой бүрүзүнден-не 1,8 кг дүктү кыргып алгаш, хүлээлгезин күүсеткен. Бодунуң социалистиг чарышка кыйгырганы Шелениң хойжузу О. Чимит-Доржуга барык-ла аштырыышкын чок болган. Кыш кадыг-берге турза-даа Натпиттиң ажылы кажан-даа баксырап көрбээн, «өдек-кыштаам септеп-селип, сиген-ширбииим белеткеп бериңер» деп, совхоз баштаар черинге чарбыттынып олурбас-даа.

Чыл санында-ла кышка бүрүн белеткелдиг ужуражыр. Бо чылын база-ла ол бодунуң күжү-биле 20 тонна сиген кезип алыр хүлээлгелиг тургаш, 23 тонна сигенни кескештиң, кыштаанда сөөртүп чедирип алган. Оон аңгыда 10 тонна курган өдекти бөлүп алган. Салбырның Улуг-Өдекте кыштаан бүрүн септээштиң, чаш хураганнар кажаазын таарыштыр кылып алган.

Хоочун хойжунуң ынаныштыг дузалакчызы хөй уругларлыг ие Монгуш Кызыл чаш хураганнарны доруктуруп өстүрер талазы-биле шынап-ла мергежилдиг. Хой оолдаашкынының үезинде М. Кызыл чыдын чытпас: адар даңны атсы хураганнарын ажаап, баскылажы бербезин дээштиң доктаамал ында турар. Хураганнары сырыңгый берген таварылгада М. Кызыл мал эмчизиниң сүмезин ёзугаар эмнер ижиртип, сыкыртыптарын-даа эки билир. Мактаалдыг малчыннар Натпит, Кызыл олар бо күзүн Ишкин-Аксының тараа шөлдеринге одарладып, аңгыстарга улам-на күш-деңгел киирип алгаштың ол кыштаалда көжүп чеде берген. Хойларын күскээр чылыг үелерде кадарар хуваалгыг одарларында кадарып турар. Кандыг үелерде, кайа хойларын кадарарын Натпит шын таарыштыр хуваап алган. Кыштың кончуг соогунда ол хойларын хүнзээрек чылыг черлерге кадарар. Кажан оолдаашкын үезинде хуматалап алганы кодан чоогунуң одарларынга кадарып турар.

Хойнуң дүгү чулдунмазын дээш караган чок черлерге, дуюу таставазын дээш хөртүк эвээш черлерге одарладып турар. Малдың продуктулуун бедидер, баш санын өстүрер дээштиң коммунист Натпит үргүлчү сагып салып турар.

Оон-биле черглештир мал ажылынга аныяктарны өөредир дээш Натпит Самбаевич күженишкинниг ажылдап турар. Ол бодунуң оглу Николай Монгушту дузалакчы кадарчы кылып алган. База бир оглу Петя адазын салтап малчыннай бээрин күзеп бодап чоруур.

Коммунист Натпит Самбаевичиниң үр үениң иштинде үре-түңнелдиг ажыл-иши анаа барбаан. Ону Күш-ажылдың Кызыл Тук ордени-биле шаңнаан. Оон ыңай ол коммунистиг күш-ажылдың шалыңчызы деп хөрек демдээниң эдилекчизи. Ооң коданында 330 баш семис-шыырак хойлар эртенниң-не одарже шууужуп үнүп каарлар. Оларның соондан Натпит Самбаевич табаар чоруптар. Ол ынак ажылындан дек-ле салдынар хөңнү чок.

О. БОРАШ,

Чөөн-Хемчик район.

Бии-Хем районнуң «Кызыл тараачын» совхозта көдээ ажыл-агый техниказының септелгези бо хүннерде шалыыкын чоруп турар. Бо чылдың дөрткү кварталында септээр ужурлуг турган дөрт комбайн декабрь эгезинде-ле септеттинген. Совхозтуң механизаторлары чыл төнчүзүнге чедир пландан ажыр дыка хөй тракторларны септээрин хүлээнип турарлар.

Септекчилер аразынга калбарган социалистиг чарышка Күш-ажылдың Кызыл Тук орденниң эдилекчизи Бокту Салчакович Биче-оол тиилекчи болуп үнген. Ол көдээ ажыл-агый техниказын септээр талазы-биле хүн үлүүн 1,5-2 катап ажыр күүседип турар. А ооң дузалакчызы Сумбаа Сарыг-оол база тиилекчилерниң бирээзи.

ЧУРУКТА: мурнакчы септекчи Б. Биче-оол дузалакчызы С. Сарыг-оол-биле септелге үезинде.

В. АМЫРНЫҢ фотозу.

Эш Н. С. Конгарны Тыва АССР-ниң чырыдыышкын министринге томуйлаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **доктаадыры болза:**

Эш Николай Салчакович **Конгарны** Тыва АССР-ниң чырыдыышкын министринге томуйлаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. МЕНДУМЕ.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары С. КРАСНЫЙ.

Кызыл хоорай, 1977 чылдың ноябрь 29.

УКРАИНАНЫҢ КОМПАРТИЯЗЫНЫҢ ТӨП КОМИТЕДИ ЭШ В. В. ЩЕРБИЦКИЙГЕ
УКРАИН ССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУ ЭШ А. Ф. ВАТЧЕНКОГА
УКРАИН ССР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИ ЭШ А. П. ЛЯШКОГА

Эргим эштер! Украин чер ажылдыгларының чаа улуг тиилелгезиниң—күрүнеге чигир свёклазын садар талазы-биле социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүсеткениниң дугайында дыңнадыгны СЭКП Төп Комитединге улуг сеткил ханыышкыны-биле хүлээп алдым.

Бүдүрүлгениң ажыктыын бедидери дээш бүгү улустуң демиселинге киришкишаан, иштики курлавырларны болгаш болдунар аргаларны быжыг-туруштуу-биле ажыглалга киирбишаан, эң бедик дүжүттү алыры дээш массалыг шимчээшкинни хөгжүдүпшаан, республиканың свёклачылары магалыг түңнелдерни чедип алган-дыр. Бо чылын күрүнеге 50,5 миллион тонна чигир свёклазын саткан. Ол болза алдарлыг юбилейниң чылында Төрээн чуртка эки белек-тир.

Көдээ ажыл-агыйның ол кончуг чугула адырынга силерниң чедиишкиннер—эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннерин, күш-ажылды организастаарының депшилгелиг хевирлерин бүдүрүлгеге калбаа-биле шиңгээдип алганының, республиканың партия организациязының сорулгаже чүткүлдүг организакчы база политиктиг ажылының, көдээ ажыл-агыйның бүгү ажылдакчыларының эрес-шудургу, чогаадыкчы күш-ажылының түңнели-дир.

Колхозчуларга, совхозтар ажылчыннарынга, механизаторларга, ажыл-агыйларның, көдээ ажыл-агый болгаш белеткел органнарының удуртукчуларынга, специалистеринге, чигир заводтарының, «Сельхозтехника» каттыжыышкыннарының, транспорт организацияларының, үлетпүр бүдүрүлгелериниң база эртем албан черлериниң коллективтеринге, партия, совет, профэвилел болгаш комсомол ажылдакчыларынга, Украинаның бүгү ажылчы чоннарынга, бедик социалистиг хүлээлгелерни күүседириниң сорук кириишкиниг күш-ажылы-биле хандырган кижилерге чүректиң ханызындан изиг байырны чедирдим.

Украин ССР-ниң ажылчы чоннары күрүнениң улам-на өзүп турар дузаламчызынга даянмышаан, мөөңнеттинген дуржулганы ажыглавышаан, чер база мал ажылының продуктуларын бүдүрерин улам ынай, дүрген өстүрерин хандырары-биле күштерин болгаш энергиязын харамнанмас, бистиң Төрээн чуртувустуң экономиктиг күчү-шыдалын быжыглаарынга боттарының салыышкынын көвүдедири-биле бүгү чүүлдерни кылыр дээрзинге бүзүрелдиг илергейледим.

Беш чылдың онаалдаларын, СЭКП-ниң XXV съездизиниң тоогулуг шиитпирлерин күүседир дээш демиселге чаа күш-ажылчы бүдүрүүшкүннерни сеткилдиң ханызындан күзедим.

Л. БРЕЖНЕВ.

ЛЕНИННИҢ ЧАГЫГЛАРЫ-БИЛЕ

«СЭКП-НИҢ XXV СЪЕЗДИЗИНИҢ ШИИТПИРЛЕРИНГЕ ХОЛБАШТЫР КОММУНИСТИГ КИЖИЗИДИЛГЕНИҢ СОРУЛГАЛАРЫН КОМПЛЕКСТИГ БОТТАНДЫРАРЫНЫҢ АЙТЫРЫГЛАРЫ» ДЕП БҮГҮ-ЭВИЛЕЛДИҢ ЭРТЕМ-ПРАКТИКТИГ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫНЫҢ КИРЖИКЧИЛЕРИНГЕ

«СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлеринге холбаштыр коммунистиг кижизидилгениң сорулгаларын комплекстиг боттандырарының айтырыглары» деп Бүгү-эвилелдиң эртем-практиктиг конференциязының киржикчилеринге чүректиң ханызындан байыр чедирип тур мен.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чыл ою-биле, ССРЭ-ниң чаа Конституциязын хүлээп алганы-биле холбаштыр совет улустуң политиктиг болгаш күш-ажылчы бедик көдүрлүүшкүнүнүң байдалында силерниң конференцияңар бистиң Төрээн чуртувустуң пайысылалында эртип турар-дыр.

Лениниң чагыгларынга шынчы бистиң партиявыс идеологтуг ажылы — коммунизм дээш демиселдиң кончуг чугула фронтузу. Экономиканың хөгжүлдезинге бистиң чедиишкиннеривис, социалистиг Ада-чурттуң күчү-шыдалын быжыглаары болгаш ооң чечектелиишкини ол фронтудан дыка улуг чергелиг хамаарыжыр дээрзин барымдаалап турар.

Совет кижи бүрүзүн бедик идейлиг, культурлуг болур, чорукка, күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көөрүнге, арыг-силиг аажы-чаңныг болгаш күш-дамыр талазы-биле сайзырангай болурунга кижизидери, идейлиг амыдыралчы туруш-бодалдыг болурунга чаңчыктырары—партияның, Совет күрүнениң, бүгү хөй-нити организацияларының төп сорулгазы-дыр.

Коммунистиг кижизидилгениң сорулгаларын комплекстиг боттандырар талазы-биле Москва хоорайның партия организациязының ажылының дуржулгазы-биле тодаргай эки таныжар арга конференцияның киржикчилеринде бар.

ССРЭ-ниң чаа Конституциязын бүгү улустуң чугаалажып көргениниң түңнелдери, ону хүлээп алганы болгаш Улуг Октябрьның 60 чылын байырлааны бүгү кижизидикчи ажылды күштелдиреринге, эртем талазы-биле түңнелдер кылырынга онза үнелиг материалды берип турар, ол бүгү болза, ниитизи-биле партияны болгаш ооң организация бүрүзүн политиктиг чаа дуржулга-биле байыткан. Ол дуржулганың ужур-дузазы үнелеп четтирмес. Ынчангаш ол дуржулганы, амгы үениң байдалдарында идеологтуг ажылдың теоретиктиг болгаш практиктиг талаларын харын улам ынай өөренири болгаш хөгжүдери кончуг чугула.

СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин чедиишкинниг боттандырарынга, идей-кижизидилгелиг ажылды сайзыраңгайжыдарынга, чаа кижини—чалбыыштыг патриотту, интернационалчыны, коммунизм болгаш Чер кырынга тайбың дээш идейлиг демиселчини кижизидеринге силерниң конференцияңар идиг бээр дээрзинге бүзүрээр мен.

Үре-түңнелдиг ажылдыг, чогаадыкчы улуг чедиишкиннерлиг болурунарны силерге күзедим.

Л. БРЕЖНЕВ.

КОММУНИСТИГ КИЖИЗИДИЛГЕНИ КОМПЛЕКСТИГ КӨӨР

«СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлеринге холбаштыр коммунистиг кижизидилгениң сорулгаларын комплекстиг боттандырарының айтырыглары» деп Бүгү-эвилелдиң эртем-практиктиг конференциязы Москвага болган. Эвилелдешкен республикаларның Компартияларының ТК-ларының, СЭКП крайкомнарының, обкомнарының, чамдык хооркомнарының секретарлары, килдистер эргелекчилери, министерстволарның болгаш ведомстволарның, хөй-нити организацияларының удуртукчулары, улус ажыл-агыйының специалистери, идеология ажылдакчылары, эртемденнер, литератураның болгаш уран чүүлдүң ажылдакчылары аңаа киришкен.

Эш Л. И. Брежневти баштадыр СЭКП ТК-ның Политбюро составын хүндүлүг президиумга улуг көдүрлүүшкүн-биле соңгаан.

СЭКП ТК-ның Пропаганда килдизиниң эргелекчизи Е. М. Тяжельников конференцияны эге сөзү-биле ажыткан.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш Л. И. Брежневтиң конференцияның киржикчилеринге байырлыг чагаазын СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП-ниң Москва хооркомунуң бирги секретары В. В. Гришин номчуурга зал диңмиттиг, үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны-биле уткаан.

Оон соонда В. В. Гришин «СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлери-биле холбаштыр ажылчы чоннарның кижизидилгезин комплекстиг көөрүн боттандырар талазы-биле партияның Москва хоорай организациязының ажылының дугайында» илеткел кылган.

Өзүп орар салгакчылар-биле пайысылалдың партия организациязының ажылын оратор тодаргай чугаалаан. Эртем-техниктиг болгаш чогаадыкчы интеллигенцияны кижизидериниң айтырыгларынче илеткелде улуг кичээнгейни салган.

Коммунистиг кижизидилгениң комплекстиг көөрүн боттандырар талазы-биле ажылдың чедиишкиннери ону организастаарының деңнелинден шуут хамаарыжырын демдеглээш, илеткелчи партия хоорайкомунуң бо угланыышкын талазы-биле чорудуп турар организакчы ажылының айтырыгларынче улуг кичээнгейни салган. Чижээ, идеологтуг ажылды перспективтиг планнаарының практиказы Москвада тургустунган деп ол демдеглээн.

Марксизм-ленинизмниң өндүр улуг идеяларынга, Октябрьның идеяларынга шынчы москвачылар боттарының хүрээлелин төрээн Коммунистиг партиязын долгандыр улам сырый каттыштырып, боттарының бүгү күжүн, билиин, дуржулгазын болгаш энергиязын партияның өндүр чаагай планнарын амыдыралга чедиишкинниг боттандырар дээш, коммунизм идеалдарының тиилелгези дээш демиселге бээрлер деп, В. В. Гришин түңнелинде чугаалаан.

СЭКП ТК-ның Пропаганда килдизиниң эргелекчизиниң бирги оралакчызы Г. Л. Смирнов—«Кижини бүгү талазы-биле сайзыраңгай кылдыр кижизидериниң болгаш идей-политиктиг, күш-ажылчы база аажы-чаң кижизидилгезиниң чаңгыс эвин хандырары», «Правда» солуннуң кол редактору В. Г. Афанасьев—«Сайзыраңгай социалистиг ниитилелге идеологтуг кавыаның ажылын эргелеп башкарарының теориязының айтырыглары», ССРЭ-ниң чырыдыышкын министри М. А. Прокофьев—«Улус өөредилгезиниң системазын сайзыраңгайжыдарын комплекстиг көөрүнүң чугула айтырыглары», ССРЭ-ниң культура министриниң оралакчызы Ю. Я. Барабаш—«Ажылчы чоннарның коммунистиг кижизидилгезинге уран-чечен культураның рольун бедидериниң чамдык айтырыглары», СЭКП-ниң Орск хооркомунуң бирги секретары Р. И. Клюшин—«Идей-кижизидилгелиг ажылдың айтырыгларын комплекстиг шиитпирлээрин СЭКП-ниң Орск хооркомунуң боттандырып турарының дугайында» деп илеткелдерни база конференцияга кылган.

Конференцияның киржикчилери В. И. Ленинниң Мавзолейинге венок-чечек салган. Кремль ханазының баарында Билдинмес солдаттың хөөрүнге база венок-чечек салган.

Олар Москваның СЭКП райкомнарынга, партия эге организацияларынга, чамдык бүдүрүлгелерге, эртем-шинчилел болгаш төлевилел институттарынга, чогаадыкчы организацияларга барып, идей-кижизидилгелиг ажылдың айтырыгларын комплекстиг шиитпирлеп турарының практиказы-биле таныжканнар.

(СЭТА).

Эш Д. Б. Ондарны Тыва АССР-ниң чырыдыышкын министриниң хүлээлгезинден хостаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **доктаадыры болза:**

Эш Дежүлдей Бүрзүнеевич **Ондарны** өске ажылче шилчээни-биле холбаштыр Тыва АССР-ниң чырыдыышкын министри албан-дужаалындан хостаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. МЕНДУМЕ.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары С. КРАСНЫЙ.

Кызыл хоорай, 1977 чылдың ноябрь 29.

„ШЫНГА" ЧАГААЛАР

Кижилер болгаш чылдар

ШУПТУ ТАНЫЫР

Чылдың кандыг-даа үезинде совхоз конторазынга кымныдаа мурнай чедип келген орар узун, дорт, күдер сынныг, боду улгады-даа берген болза кылажы дүрген, сеткили сергек кижини Эрзин районнуң Бай-Даг суурунуң чурттакчылары бирден бирээ чокка билирлер. Кымыл ол?

Үргүлчү-ле ажыл-агыйның кандыг-бир ажылында четпестерни эдип алыр деп бодунуң өртектиг саналдарын киирген, ажыл-агыйның хөгжүлдези дээш сеткилиниң ханызындан коммунисчи ёзу-биле сагыш аарып чоруур кырган-биле ооң кабинединге чугаалажып олур бис.

— Бо эрткен алдан чылдарның иштинде чүнү көрбедим, билбедим дээр. Ынак төрээн чуртувус, ооң иштинде өскен черим Эрзинниң ада-өгбелериниң дүжүнге-даа кирип чорбааны өөрүшкүлүг чуртталгаже кыска үеде хөгжээнинге, коммунизмниң хереминиң чырыы-биле бурунгаар диди базымынга чоргаарланып, ооң сайзыралынга шаам-биле үлүүм киириштирип чоруурумга өөрүп чоруур-дур мен. Бистер чаш турувуста үе кандыг туржук, ада-иевис аң-мең эъди-биле чемгерип, ооң кежи-биле хепкерип чораагш, бистерни өстүрүп каан. Ол бүгү назыда уттундурбас — деп, Степан Содунамович мээң баштайгы айтырыымга харыылады.

Ажыл, амыдыралының дугайында сонуургаап айтырыымга хоочунуң харыызы: «1917 чылда төрүттүнгеш, 1929 чылга чедир ада-ием ажылынга дузалажып чораагш, ээр дергизинден туттунуптар кылдыр өзе бердим. 1933 чылда каттышкан эге школаның 4-кү клазынга өөренип турумда, Тере-Хөлдүң Каргы, Балыктыг болгаш Сайгал деп черлеринге чурттап чораан кошкун амыдыралдыг арат чонга бижик өөредири-биле мени чоруткан. Аңаа 1935 чылга чедир араттарга бижик өөредир дээш, ырак-узак аалдарны эъттыг, чадаг кезип чоруп турдум. Балыктыг сумузунга болган бир таварылганы амдаа утпас мен. Кезек кижи өг-бүлелерни улуг-ла дээн чадырга чыггаш, өөреникчилеримни эргий көрүп орарымга 10 хардан өрү 60 хар чедир назылыг кижилер бар болду. Оларның аразында ак салдыг, 90 хире харлыг, сергек карактарлыг ирейни эскерип каап, ооң харын айтырдым. Мээң даап бодааным шын болду — 98 харлыг. «Силерге өөренири орай эвес бе, кырган?» деп чугаалапканымны бодум эскербейн барган болдум.

— Харым бо хире дегүзе-даа, диин бажын часпас мен, башкы. Бижик өөредип турар деп чугаа дыңнааш, бо кодандан бир хоник чоруур черден келдим. Өөренири кажан-даа орай эвес. «Дуу оранче» бижик-билиглиг барза эки болгай деп баштактанырга, эки чоксунганымдан олудумче улам сиңип, бичиилеп кире берген мен. Сөөлүнде дыңнаарымга, ол кырган чоок-кавы чонну бижикке өөредип чоруп чораагш, 115 харлыында «кызыл дустай» берген болган.

1935 чылдан 1937 чылга чедир Эрзинниң Качык сумузунга Аревэниң секретарынга, 1937 чылдан эгелеп ол-ла сумунуң кодээ Совет даргалап, нам үүрүнүң даргазынга 1951 чылга чедир ажылдадым. 1953 чылга чедир Качыкка тургустунган «Совет кызыгааржы» колхозту даргаладым. Ук колхозту амгы «Нарын» совхозка каттыштырганының соонда, 1954 чылга чедир Эрзин райкүүскомунуң секретарынга, колхозтар тудуунуң килдис эргелекчизинге ажылдап келдим.

1954 чылдың октябрьдан эгелээш, амгы чурттап, ажылдап турарым «Чаа орук» совхозка баштай ону даргалап, ооң директорунуң оралакчызынга 1977 чылдың июнь айга чедир ажылдап, амгы үеде совхозтуң директорунуң ажыл-агый талазы-биле оралакчызында ажылдап турар мен.

Амгы үеде «Чаа орук» совхозтуң үндезилекчилериниң бирээзи Степан Содунамович Комбунуң допчу намдарын дыңнааш, алызындан сергээн, ооң амыдыралче сундулуун магададым.

Шынап-ла Бай-Даг суурнуң улуг, биче чурттакчылары коммунист С. С. Комбуну хүндүлээр, ооң хөйнү өөренип, ажыктыг сүмени ап турарлар.

Коммунистиг партияның 1938 чылдан бээр кежигүнү, партия райкомунуң кежигүнү, район болгаш кодээ Советтиң депутадынга каш удаа соңгудуп, совхозта парт-бюронуң доктаамал кежигүнү болуп, ол улуг бүзүрелди бодунуң кызымак ажылы-биле шынзыдып-даа келген. Партия болгаш Совет чазак Степан Содунамовичиниң эрес-шудургу күш-ажылын үнелеп, «Кур болгаш куруккан черлерни шиңгээдип алганы дээш», «Күш-ажылчы шылгаралы дээш», «1941—1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга тиилелге дээш» деп медальдар-биле болгаш хөй хүндүлүг бижиктер, өртектиг белектер-биле шаңнап келген.

С. С. Комбу алды уругнуң адазы. Уруглары шупту эртем-билиглиг, төлептиг кижилер.

Степан Содунамович Комбу бо айда 60 харлаар. Ол төрээн совхозунуң ажыл-херээнге киржип, аныяктарның идегелдиг дагдыныкчызы болур дээрзинге чигзиниг турбас.

К. КУУЛАР.

ЧЕЧЕКТЕЛГЕН БУЛУҢ

Бүгү Тываның чурттакчылыг черлериниң ядыы-түреңги чону дег, ыраккы кара-хөлчүлер феодализм үезинде аар-берге байдалга, колдуунда-ла черниң байлаа — кат, тоорук, шенне, мыйырак, ай, бес, аң, балык-биле амыдырап чорааннар. Түс черниң чонунуң аразында чамдык эрес ийи-чаңгыс кижилер базымча, түрегделге шыдашпайн Алтай, Хакас сыннарын ажып, ол черлерниң чонундан далган, тараа суранып, аргыжып-даа чорааннар. Түс черниң чону ынчап өске черге барганнарның дугайында мынчаар ырлажып турган:

Кээргенчиг ачам күжүр
Кес-ле арттап чанып-ла кээр.
Уруумайлаан күжүр ачам
Улуг арттап чанып-ла кээр.

Тайга-таңды артынга түреп чораагш, эвээш-биче аң, диин өлүрүп алырга, чурт иштиниң чиижең садыгжылары чүгле халаска албас, эрге-дужаал эдилээн дүжүметтер «албан үндүрүг» дээш былаай бээр. Кара-Хөлдүң араттары Хемчикте чурттап турар төрелдеринден күскү үеде эвээш-биче тараа алгааш, оозун чаңгыс аъдынга чүдүрүп, Бай-Тайга дөзү-биле оруктап кылаштажып ажып, түреңчиг-ле чордувус. Кара-Хөл бажы Саамчыырга чурттап турган Чамырык, Манзырыкчы Хертек адашкылар Хемчиктен тарааны чүъктеп ап турганнар. Артып, чүъктеп алган тарааны чеже хүн чиир-дир, бодап-даа көрүңер.

Чон пөс-тааварга чединмезинден эгинге кедер хөйлең чок, негей тоннарны андара кедип чайлап чораан, бир шай, бир таакпыны молдурга-биле, бир шай, 5 метр даалымбаны хуван-биле садып ап чораан. 1929 чылда Кара-Хөлге үш-ле кижи моол бижик билир турган болза, амгы үеде чогуур назылыг чондан бижик билбес кижи чок.

Улуг Октябрьның чырык херелинден одуңган бистиң черде чаартылгаларны адап, санап четпес. Кара-Хөлдүң тайгаларынга алажы чадырларга, тар казанактарга, ыштыг кара өглерге чурттап чораан араттар ам агарты чугайлаан чырык, чылыг, делгем бажыңнарда чурттап, радио, телевидениеден делегейни дескиндир дыңнап, көрүп турар. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чылының бүдүүзүнде бистиң черниң чону телевизорну көрүп эгелээн, аңаа чонунуң өөрүшкүзү деңнел чок улуг болган.

«Кара-Хөл» совхозтуң төвү — Таспы-Аксы суур амгы үеде тудуг талазы-биле район төвүнден ылгашпастаан, чуртталга бажыңнарындан аңгыда школа, эмнелге, уруглар албан черлери, харылзаа салбыры дээш өске-даа хөй-ниитиниң бажың-балгаттыг. Республика найысылалы — Кызыл хоорай-биле бо аразынга самолёт неделяда үш катап ужар. Бистиң бурунгуларывыстың:

Эзир куш дег чүглүг болза,
Эргип көргеш келген болза.
Хартыга дег чүглүг болза,
Харай тырттып көрген болза

— деп ырлажып, күзеп чорааны ам амыдыралда боттанган. Кара-хөлчүлерниң биеэде Алаш, Хемчик-биле аъттыг, чадаг аргыжып турганы кызаа, берге оруун ам шуут каалама деп болур. Чоннуң амыдыралының экижээнинден чамдык кижилер хуузунда чиик машиналыг, янзы-бүрү марканың мотоциклдиг, дора дээрге-ле чадаг-тергелиг. Бажыңнарга кире бээрге, чоокта чаа-ла бодавайн чорааныывыс газ плиталарын салган, аъш-чемни ак-көк отта хайындырып турар.

Бо бүгү дээрге, Коммунистиг партияның, Совет чазактың кижи дээш ада сагыш салыышкынының, чырыткылыг Октябрьның ачызы-дыр. Партияның үндүрген доктаал, шиитпирлериниң боттаныышкыны, Төрээн чурттуң чечектелиишкини дээш кижиниң улам эки ажылдаксаазы келир-дир.

К. БАЛГАН.

Бай-Тайга район.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттары Сат Дадар-оол, Александр Монгуш олар кайызы-даа чолаачылар. С. Дадар-оол Чөөн-Хемчик районда СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг, а А. Монгуш — «Сүт-Хөл» совхозта ажылдап турарлар.

Чоннуң ажыл, амыдыралын, негелде, хомудалдарын олар эки билир, боттары бүдүрүлгеге эки ажылдап, эш-өөрүнге төлептиг үлегер-чижекти көргүзүп келгеннер. Александр Монгуш совхозта комсомол комитединиң кежигүнү.

Хөй-ниити ажылынга идепкейлиг, онаашкан ажылынга ак сеткилдиг аныяк депутаттар соңгукчуларының чагыгларын чүткүлдүг күүседип турар. Сат Дадар-оол Дээди Советтиң транспорт болгаш харылзаа, а Александр Монгуш коммунал ажыл-агый талазы-биле доктаамал комиссияларының кежигүннери.

ЧУРУКТА: Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттары (солагай талазындан) С. Дадар-оол биле А. Монгуш.

А. ДАРЖАА.

А. МОНГУШТУҢ фотозу.

КАНЧАП АНАА ОЛУРАР

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң ээлчег чок чедиги сессиязынга хүлээп алган чаа Үндезин Хоойлувну, бүгү-ле иелер-биле бир дөмей, өөрүп хүлээп таныштым. Мен 10 уругну өстүрүп, кижизиттим. Шаанда феодалдар, лама-хамнар үезинде ынча хөй уругларны өстүрүп, доруктурары-даа берге турганы билдингир.

Амгы үе магалыг-дыр. ССРЭ хамаатызы өөренир эргелиг деп Конституцияда айыткан. Мээң 4 уругларым күрүне стипендияларын ап тургаш, дээди эртемни чедип алган. Улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында: бухгалтер, башкы, инженер, мал эмчизи бооп ажылдап турар. А оглум Аркадий Иркутскиниң кодээ ажыл-агый институдунуң зоотехния салбырында өөренип, база-ла күрүне стипендиязы ап, халас хандырылгада өөренип турар. Ийи оол 10 класс дооскаш, «Тиилелге» совхозта ажылдап турарлар. Өске артканнары школачы. Уругларны эртем-билигге өөредип, төлептиг кижилер болзун дээш күжүн, билиин харам чокка берип турар башкыларга база өөрүп четтиргеним илередип чоруур мен.

Уругларым адазы ийи чыл бурунгаар чок апарган. Азырадыкчызын оскунганда материалдыг хандырылга алыр эргелиг база хөй уругларлыг өг-бүлелерге дузаламчы болгаш чиигелделер тыпсыр деп алдын Хоойлуда айыткан. Совет күрүнениң кижи дээш сагыш салыышкынының ачызында кырааның пенсиязын, уругларымга дузаламчы база ап олур мен. Күрүнениң бодумга-даа, уругларымга-даа берип турар пенсия, дузаламчызын шын чарыгдап, ижер-чиирин, идик-хеп садарын планнап алыр мен. Чамдык херээженнер хөй уругларлыг дээш күрүнеден дузаламчы алгаш, оозун шын чарыгдап билбес боор-дур. Харын-даа уруглар акшазы алгаш арагалаар, уругларының кижизидилгезинче сагыш салбас иелер бистиң совхозта ийи-чаңгыс-даа болза бары хомуданчыг.

Хөй уругларны божуп, азырап-даа чорзумза, аныямдан тура анаа олурбайн, ажылдап, эвээш-биче-даа болза үлүг-хуумну киирип чордум. Күрүне ие-чашты камгалаар дээш бо хире сагыш салып турда пенсия, дузаламчы амыдыралга четчир-даа болза, канчап анаа олурар, кырыза-даа, кадыым эки, ынчангаш топ шаңда таңнылдап тур мен. Канчалза-даа хөйнү көрген, улуг кижи болганымда уруг-дарыг кижизидилгезиниң-даа дугайында эш-өөрге чагыг, сүмени бээр, бодумнуң-даа уругларымны ажыл-ишчи, төлептиг болуңар деп чагып, сургаар мен. Уругларымның улуглары чонунга бактатпайн чорлар, олар дээш чеме-хала дыңнавадым. Бо бүгү дээш бөдүүн ие мен нам, чазаамга улуг өөрүп четтиргеним илередикседим.

К. ИРГИТ,
Маадыр-ие.
Кызыл район.

ЭЖИМНИҢ ДУГАЙЫНДА

Чөөн-Хемчик районда Кара-Чыраа суурда уруглар яслизи бар. Ооң бир өрээлинде үш хардан өрү назылыг уругларның пластилинден хол-биле тудуп кааны, саазында чураан ажылдарны делгээн. Ону көргеш, кижи чаптап, чарашсынар, харын-даа оларның тывызызын, ус-шеверин магадаар.

Аныяк кыс Зинаида Шаравитовна Суг-Аксы ортумак школаны дооскаш, бодунуң күзели-биле школа назыны четпээн бичии чаштар-биле ажылдап эгелээн. Комсомолчу кыс шилип алган ажылынга ынак, чаштарны эки чаңчылдарга кижизидер болгаш чараш аажы-чаңга өөредир талазы-биле арга-мергежили чыл келген тудум көскүзү-биле өзүп орар.

Кылып чорудар өөредилге-кижизидилге ажылын баш удур планнап алгаш, ону ажылынга удуртулга болдуруп, планда кирген ажылдарны чылдың үелериниң болгаш тема аайы-биле эрттирер чаңчылдыг, чаштарның төрүттүнген хүннерин эрттирери эң солун.

Чоокта чаа Аяс Шагдыр-оолдуң 3 харлааны кежээ бичии чаштарга-даа, оолдуң төрелдеринге-даа солун болган. Ындыг кежээлерни удаа-дараа эрттирери чаңчыл болу берген.

Зинаида Шаравитовна чүгле бодунуң хамаарышкан ажылы-биле кызыгаарлаттынмайн, хөй-ниити ажылынга база идепкейжи. Ооң эки талаларын өөренип көргеш, комсомолчу кысты кодээ Советтиң депутады кылдыр чаңгыс чер чурттуглары соңгаан.

К. МОНГУШ,

◆

Александр Кочкин 7 чыл иштинде совхозтуң малчыннарын суг-биле үзүктел чок хандырып келген. Ол бир хүнде безин дыка хөй аалдарны кезип кааптар. Суг сөөртүрүнден аңгыда ол малчыннарга почтаны чедирип турар.

Юбилейлиг чылда А. Кочкинниң чедиишкини улуг, ол ам 1978 чылдың үлүүнде ажылдап турар.

Ажылынга кызымак, аныяк оол Александр малчыннарның хүннүң маңаар күзенчиг аалчызы.

В. ШОЙЛАА.
Таңды район, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхоз.

Куштарны өстүрүп азыраза

Бир хүн Суг-Аксы суурнуң аъш-чем магазининге кире бердим. Садып алыкчыларның хөйүн, хөлзеп турарын көргеш, кандыг-бир ховар бараан келгени ол-дур кылдыр бодадым. Азы бистиң Тывада өспейн турар виноград, яблок ирги бе? Кайын ындыг боор. Чоннуң оочурлап, мурнун былаажып турганы — дагаа чуургазы болду. Оочурлап четкеш, каш борбак чуургага таварыштым. Келген чуурга саадавайн-даа төндү. Садып алыкчыларның чамдыктары хомудап, магазинден хээн чок үнүп, өскелери баартык адаанда каш чуурга астыгып кагбажык ирги бе деп идегеп турарлары-даа бар.

Мындыг байдал чүгле Сүт-Хөлде эвес, а республиканың өске-даа суурларында бар деп болур.

Азырал куштарны кедээге чүге өстүрүп, ооң ажыын көрүп болбазыл? 15—20 чыл бурунгаар Киров суурга бажың бүрүзү дагаалыг, а кожа чыдар Суг-Аксынга харын кастарны, өдүректерни азырап турган болгай. Оон өске-даа суурларга база ындыг турду. Чоннуң амыдыралының экижээни ындыг бе? Ийе. Амыдыралывыс хүн келгем тудум-на экижип, чаагайжып олурар. Ынчалза-даа кымның-даа бажыңының столунга дагаа, кас эъди, оларның чуургалары чүгле байырлалдарда эвес, харын хүн бүрүнүң үзүктел чок хереглээр чеми болурга артык эвес деп бодаар мен.

Каш айлар бурунгаар төп радио дамчыдылгазындан азырал куштарны улам ыңай өстүрүп тургаш, оон алыр продуктуларны көвүдедириниң дугайында СЭКП ТК-ның доктаалын дыңнаан мен. Бистиң республиканың иштинге бо айтырыгны дарый шиитпирлээрин үе негеп турар. Амдызында каракка көзүлгү дег ажылдар кылдынмайн турар.

Бо айтырыгны канчаар шиитпирлеп болурул? Маңаа чаңгыс чижектен көргүзейн. Чадаана хоорайның лесхозунуң ажылдакчылары коллективтии-биле, ында профэвилел комитединиң удуртулгазы-биле күзелдиг кижи бүрүзүнден акшаны чыгтааш, Кызыл районнуң «Көк-Тей» совхозунуң инкубаторундан, машиналыг баргаш, дириг дагаа оолдарын садып эккеп алгаш, эрткен чайын өстүрүп эгелээннер. Бистиң Сүт-Хөл эмнелгезиниң ажылдакчылары база-ла үстүнде коллектив ышкаш белеткенгеш, машина дугайында айтырыгга үскеш, оон түңнел үнмеске, сорулгазынга четпейн барган.

Бо айтырыг талазы-биле суурларда херээженнер чөвүлели, агитквартиралар, кодээ Советтер база ажыл-агыйларның удуртукчулары, профэвилел комитеди эгелеп баштаарынга улуг рольду ойнаар. Айтырыгны шиитпирлеп, амыдыралга боттандырган черлер эвээш чарыгдалдыг, үнелиг продукцияны алыры чугаажок.

М. ДАВАА.

Чөөн-Хемчик район.

КЫМНЫҢ БУРУУЗУЛ?

Таңды районнуң Чал-Кежиг суурү эвээш эвес чурттакчылыг чер. Совет кижилерниң амыдырал-чуртталгазының хүн бүрү чаагайжып олурарынга кым өөрүвес боор. Ооң-биле чергелештир кижилерниң негелдези база өзүп турар. Кижи бүрүзү арыг-силиг чурттаксаар-дыр.

Суурувуста чупар-бажың ажылдавастаандан бээр дөрт ай ашкан. Ону септеп, кылгандаа кижи чок, эжиинден улуг кара шооча дүшпестээн. Совхозтуң удуртукчуларының талазындан ону чедир көрбейн, херекке албайн турары хомуданчыг.

Суурнуң чурттакчылары-даа, өөреникчилери-даа мынча үениң дургузунда чунмайн турар. Ооң мурнунда база бо-ла үрели берген турар чүве. Септеп каанда бир ай хире ажылдаар, оон база катап үрели-ле бээр. Чайгы үеде чүге шыңгыы септелге кылып албас чүве ийик. Чайын аргалыг болгай: хемге эштип, чунуп-даа алыр.

Кедээ суурда чурттакчылар кандыг бажыңнарда чурттап турары билдингир; чаңгыс-даа өрээлдиг бажыңнарда чурттап турарлар бар. Сугну изидип алгаш, бажынга чүгле бажын, мойнун, арнын чуп ап болур-ла харын. Өг-бүлениң кежигүннери хөй-даа кижилер бар болгай. Хөй-ле дизе, чартык ай ынчаар чунуп ап болур, оон ыңай черле хоржок. Чунуп алыр дээш бо соокта кожазында суурларже чоруур бе? Хир-чамдан, арыг-силиг эвезинден аарыг тыптып болур болгай. Чупар-бажың кажан-на ажылдай бээр ирги — деп суурда улуг, биче кижилерниң бодалы-ла ол.

Совхоз дирекциязы бо айтырыг талазы-биле дарый хемчег алыры күзенчиг.

Р. ОЮН,
7 класстың өөреникчизи.

Бо чылын Дуржулга станциязынга болган хойну дүрген ныргыырының маргылдаазынга киришкеш, Кызыл районнуң «Кара-Хаак» совхозунда мурнакчы хой кадарчызы Алдын-оол Монгуш тиилекчи болуп үнгеш, 1977 чылдың чемпиону болган.

ЧУРУКТА: республика чемпиону А. Монгуш.

А. СОДУНАМНЫҢ фотозу.

БОТ-БОДУНЧЕ ЧУУ КАГЖЫР

Өвүрнүң район эмнелгезиниң дүрген дуза чедирер станциязынга беш чыл ажылдап чорумда, дуржулгалыг кижи-дир сен, Бора-Шайга ажылдап көр дээрге, бо чылдың октябрь эгезинде Бора-Шай медпунктузун хүлээп алдым. Медпункт даштында ыяш-даа, хөмүр-даа чок болган. Мээң мурнумда ажылдап турган эмчилерден дыңнаарымга, одаар чүүл-биле черле орта хандырбас турган болду. Соок кыш дүшкен. Одаар чүүл чогундан медпунктуга аарыг улус хүлээп алыр арга чок, чамдык шил ампулдарда эмнер доңгап чарлып, үрелип эгелээн. Чамдыкта аарыг улусту бодумнуң чурттап олурарым бажыңга-даа хүлээп алыр-дыр мен.

Одаар чүүл дугайында айтырыг тургузарымга, район эмнелгезиниң администрациязы Солчур кодээ Совединге хамааржыр силер, оон айтырып, негээр силер дээр, а Солчур кодээ Соведи район эмнелгезинче чуу каар. Ам дуза дилээр чер-даа тывылбастаан... Бо медпунктуга эмчилерниң ызыртынмазы-даа ылда. Бир эмчи ажылындан үнгеш, почтачылай берген болгай.

Бо суурда алдан ажыг хонук чурттап тур мен, чаңгыс-даа кино, концерт болбады, радио, телефон база чок. Чоннуң мындыг байдалда чурттап, ажылдап турарын билип турза-даа, районнуң удуртур органнары хемчег албайн турары хомуданчыг.

П. ТЮЛЮШ,
Бора-Шай медпунктузунуң эргелекчизи.

Парлаттынмаан чагааның изи-биле

ХЕМЧЕГЛЕРНИ АЛГАН

Кызыл хоорайның № 4 микрорайонунуң чурттакчылары хөй. Ынчангаш аңгы-аңгы класстарның өөреникчилери, улуг, биче уруглар хоорайның № 2 школазынче чоруп, автобустар манап, эртен, кежээ автобустарга сыңмарлажып турарын илереткен чагаа редакцияга келген. Автобус шимчээшкининиң чогуур негелдеге четпейн турарын автор шүгүмчүлээн.

Улус депутаттарының Кызыл хоорай күүскомунуң даргазының оралакчызы Е. Удуманның туе чагаага хамаарыштыр биске дыңнатканы:

Хоорайга пассажир транспортунуң ажылын экижидериниң хемчеглерин алган. Октябрь айдан эгелеп № 4 микрорайон таварып № 15, № 6 дөрт-дөрт автобус, № 8 үш автобус, а тускай «Экспресс» бир машина үргүлчү чоруп турар.

Октябрьның 10-дан эгелеп эртен 7 шак 30—45 минуттарда, хүндүс 13 шак 30—45 минуттарда маршрут тускай рейстерни өөреникчилерге [illegible] тургускан.

ТААКПЫЛАП БОЛБАС

Эртем-техниктиг революцияның чылдарында ниити билигниң школаларында сургуулдарның таакпылаары-биле демиселди чорудары эргежок чугула апарганын ССРЭ-ниң Чырыдыышкын министерствозунуң бо күзүн үндүрген дужаалында онзалап айыткан. Бо айтырыгның талазы-биле кылган хемчеглер күзенчиг түңнелдерни бербээниң демги дужаалда тодаргай чугаалаан. [illegible]

Тускай шинчилелдерни ёзугаар алгаш көөрге, 4—8 класстарның өөреникчилериниң ортузунда таакпылаарларның саны көвүдеп, ол багай чаңчылга кыс уругларның талазындан сонуургал база тыптып эгелээн. Өөреникчи оолдарның таакпылап эгелээниниң чылдагааннарын шинчилеп көөрге, таакпылаар адазының болгаш башкызының үлегерин эдерип, [illegible] 81,2 хуузу таакпылап болган.

Сургуулдарның таакпылаажы [illegible] чылдагааннығ: бирээде, таакпының хоразының дугайында олар тодаргай билбейн турар, ийиде, бичии оолдарның аажы-чаңында улуг кижизиг болуп көстүрүп оралдажып, ону таакпылаары-биле илередикээни болур.

Школачыларның таакпылаар чоруу-биле демиселдиң профилактиказы нарын болгаш шыңгыы боор турар. Школа башкылары-биле ада-иелер [illegible] демисежир херек. Башкылар, кижизидикчилер болгаш өске-даа кижилер, ада-иелер, төрелдер школачыларның, назы четпээннерниң мурнунга, бичии салгакчыларның караанга көзүлдүр таакпылаарын шеглээри эргежок чугула профилактика болур.

ССРЭ-ниң Чырыдыышкын министерствозунуң дужаалында школаларга, уруглар албан черлеринге, улус өөредилге органнарының хөй-ниити черлеринге ажы-биле таакпылаарын хоруп турар. Бо дужаалды амыдыралга боттандырары [illegible] чугула.

Таакпылаар өөреникчилер-биле өөредилге-кижизидилгелиг ажылдарны чорудуп, таакпылаарының чурум үрээни деп санааш, таакпылаар оолдарның чурумун биргээр көөрүн, хемчег алырын амгы хүннерде эгелээн. Класстарның удуртукчулары, башкылар таакпылаар школачыларның ада-иези-биле сырый харылзажып тургаш, бо багай чаңчылды узуткаар дээш сорукдуг демисежир херек.

Хову-Аксының 8 чыл школазының чижээнден алгаш көөрге, бо черниң школачылары [illegible] а кажан 8 классты доозуп алгаш, бүдүрүлгеге ажылдай бергилээн таакпылап эгелей бергенин хөй-хөй кижилер чугаалап турар. 1975 чылда бистиң школага Кочетоводан Андрей деп таакпылаар оол 8 класска келгеш, таакпылаар чорукту өөреникчилер аразынга нептереткен. Амгы хүннерде ниити саны 530 өөреникчилиг школада 30—35 хире оолдар доктаамал таакпылап турар. А кыс уруглардан ол багай чаңчылга алзып турарлар база бар. Шагда-ла школаны дооскаш, амгы үеде бүдүрүлгеде ажылдай берген элээди оолдардан өөреникчи оолдар ол талазы-биле багай салдарны база ап турар. Мону таакпылаары [illegible] чугула.

О. КОРОДА.
Хову-Аксы сес чыл школазының башкызы.

Финляндияны хамаарышпас күрүне кылдыр чарлааныындан бээр бөгүн 60 чыл болган

ССРЭ—ФИНЛЯНДИЯ: найырал болгаш кады ажылдажылга оруу-биле

Бистиң соңгу талакы кожавыс Финляндия бөгүн кайгамчыктыг юбилейин—хамаарышпас күрүне кылдыр чарлаттынганының 60 чылын демдеглеп турар. 60 чыл оюн бүгү депшилгелиг кижи төрелгетен чап-чаа байырлалдыг демдеглээп Улуг Октябрьның ачызында ол хамаарышпас чорук болдунар аргалыг болу берген ол фактыны чурттуң хөй-ниитизи ханы билип турар.

«Финляндия» ордуга Октябрьның юбилейинге тураскааткан байырлыг кежээге чүве чугаалап тура, Финляндияның президентизи У. К. Кекконен: «Октябрьның социалистиг Улуг революциязы кижи төрелгетенниң төөгүзүнге эргилделиг үе болган. Алдан чыл мурнунда Россияның улустарының боттандырган өндүр чаагай хереэ Финляндияга күрүне талазы-биле хамаарышпас чоруун чедип алырда, даштыкы таарымчалыг байдалды тургускан»—деп онзалап демдеглээн.

Владимир Ильич Ленинге Финляндияда баштайгы тураскаалды Турку хоорайга байырлалдыг байдалда чоокта чаа ажыткан. Ильичиниң кызыл гранит бедиктээш кырында бедип үнген хүлер бюст-тураскаалын Турку хоорайның муниципалитединиң чагыын ёзугаар сураглыг совет скульптор М. Аникуш шуткуп кылган.

Н. КРЭЭМ-ниң фотозу. СЭТА-ның фотохроникаазы.

1917 чылдың төөгүже бар чораан сөөлгү хүнүнде аныяк Совет күрүнениң даштыкы политиктиг чугула документизинин — Финляндия Республиканың күрүне талазы-биле хамаарышпас чоруун хүлээп көөр дугайында Улус Комиссарлар Чөвүлелиниң доктаалының адаанга В. И. Ленин ат салган. «Ол базымы-биле В. И. Ленин Финляндияның улузунуң кызыгаар чок хүндүткелин чедип алган»—деп, У. К. Кекконен демдеглээн.

Юбилейни байырлаарынга белеткел Финляндияга калбак хемчээлдиг болган: бүгү чуртка байырлыг хемчеглерни:—«Улуг Октябрьның 60 чылы—Финляндияның хамаарышпас күрүне болуп келгениниң 60 чылы» деп лозун-биле эрттирген. Финляндияның болгаш Совет Эвилелиниң аразында харылзаалар—найыралчы характери дайын соондагы үжен ажыг чылдарның дургузунда делегей байдалының кандыг-даа эргилделериниң үезинде өскерлиш чок чылдыр артып келген кайы-кайызынга ажыктыг дең эргелиг кады ажылдажылганы амыдыралга боттандырарының үлегери болуп келген деп, байырлалдың хөй санныг кежээлеринге, семинарларга, чыыштарга онзалап демдеглээн.

Совет-финлянд харылзаалар янзы-бүрү ниитилел тургузуглуг күрүнелерниң тайбың кожа-хелбээ доганнаашкынының ленинчи принциптериниң херек кырынга боттанышкынының үлегери болу берген деп, бөгүн бүгү делегейде ынчалдыр чугаалап турар. Найырал, кады ажылдажылга болгаш дузалажылга дугайында 1948 чылда ат салдынган керээ ол харылзааларның бижыг үндезини болуп турар. Ук керээ бистиң чурттарывыстың аразында чаагай кожа-хелбээ болгаш найыралчы харылзааларның үндезинин база тургускан.

Финляндияның дайын соондагы даштыкы политиктиг угланышкыны, тодаргайлаарга чурттуң күрүне удуртулгазының боттандырып турары «Паасикиви-Кекконенниң шугуму» деп сурагжаан угланышкын бүгү талалыг совет-финлянд кады ажылдажылганы калбартып, ханыладырынче угланган. Ол угланышкын бүгү делегейде калбаа-биле хүлээп көрдүнген болгаш Финляндияның делегейде ат-алдарын көдүрген. Чурттуң депшилгелиг күштери, Коммунистиг партия, «Финляндия-Совет Эвилели» ниитилел, хөй-ниитиниң демократтыг организациялары ол угланыышкынның турумчуп бижыгарынга улуг рольду ойнаан.

Совет-финлянд харылзааларның хөгжүлдезиниң дуржулгазын өске чурттарда кичээнгейлиг өөренип турар. Ол харылзаалар Европаның соңгу талазынга тайбыңны бижыглаарынга эки үндезинни тургузуп, Европа улустарының аразынга тайбың кады ажылдажылганы таарыштыр тургузарынга идиг берип, ниитизи-биле делегей байдалынга эскү салдарын база чедирип турар болганы-биле улуг сонуургалды болдура берген. Европага айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга талазы-биле Чөвүлел хурал Хельсинкиге болуп, ооң түңнел актызынга аңаа ат салдынган ол факт база кайгамчыктыг болуушкун-дур.

ССРЭ-ниң болгаш Финляндияның аразында чаагай кожа-хелбээ харылзаалар сөөлгү он чылда дыка калбарган болгаш чаа утка-биле долдунган. Финляндияның президентизи У. К. Кекконен-биле совет удуртукчуларының доктаамал ужуражышкыннары совет-финлянд политиктиг кады ажылдажылганың бедик деңнелдиниң бүзүреддиг херечизи-дир. Ийи чурттуң аразында харылзааларны хөгжүдериниң принципиалдыг айтырыгларын ол ужуражышкыннар үезинде шиитпирлеп, тайбыңны болгаш делегейниң айыыл чок чоруун бижыглаарының эрге-ажыктарынга таарыштыр делегейниң эң чугула айтырыгларын көрүп турар.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежнев ооң 70 харлааны-биле холбаштыр байыр чедирген президент У. К. Кекконенниң чылыг состеринге харылаавышаан, 1976 чылдың декабрьда мынча деп чугаалаан: «Финляндия-биле чаагай кожа-хелбээ доганнаашкынны бижыглаар дээш Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы болгаш Совет чазак моон соңгаар-даа бүгү чүүлдерни кылыр. Совет-финлянд найыралды моон соңгаар-даа ленинчи өзү-биле бижыглап, бүгү күрүнелер-биле тайбың болгаш кайы-даа талага ажыктыг кады ажылдажылганың харылзааларын ханыладыр бис!»

Президент У. К. Кекконенниң бо чылдың майда Совет Эвилелинге албан ужурунда чорааның үезинде чугула документилерге — 1990 чылга чедир ийи чурттуң садыг-экономиктиг, үлетпүр болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылгазын калбартып, ханыладырының үр хуусаалыг программазынга, Костамукшениң (Карел АССР-ниң девискээринде) дагруда арыглалының комбинадының тудуунга финнерниң киржилгезиниң дугайында дугуржулгага ат салган, культура болгаш эртем талазы-биле кады ажылдажылганың программазынга ат салыр дугайында дугуржуушкун чедип алдынган.

Экономиктиг кады ажылдажылга талазы-биле чазактар аразының совет-финлянд комиссиязының фин талазының даргазы А. Карьялайненниң чоокта чаа онзалап демдеглээниниң ёзугаар алырга, 1951 чылдан бээр совет-фин садыглажыышкынны калбартырынга таарымчалыг үндезин болуп келген садыг дугуржулгалары боттарының ажыктыын бадыткаан. Сап талазы-биле адыгы—1976 чылдан 1980 чылга чедир күштүг болуп турар амгы дугуржулгада кайы-кайызынга ажыктыг садыглажыышкынның хемчээлин 9 миллиард рубль чедирерин көрген, ол дээрге 1951—55 чылдарда совет-финлянд бараан саарылгазының хемчээлинден барык 10 катап ажып турар-дыр. Үр хуусаалыг программада ийи чурттуң 1981—1985 чылдарда садыглажыышкынының хемчээлин 12 миллиард рубль чедир улгаттырарын база көрген деп, А. Карьялайнен демдеглээн.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының болгаш Финляндияның Коммунистиг партиязының аразында харылзаалар чаңчылчаап чаагай шынар-бүдүштүг. Бистиң чурттарывыстың күрүнелер аразында харылзааларынга чугула кылдыр көрген айтырыгларын шиитпирлээринге хамаарыштыр Финляндияның Компартиязы чугула инициативаны үндүрүп турар. Бо чылдың октябрьда Хельсинкиге ээлчеглиг ужуражылгазының үезинде СЭКП-ниң болгаш фин Компартияның делегациялары экономиканың, эртемниң, техниканың болгаш культураның талазынга ССРЭ-ниң болгаш Финляндияның аразынга кады ажылдажылганы ханыладырынга моон соңгаар-даа идепкейлиг идиг бээр деп дугуржуп алган.

Улуг Октябрьның 60 чылын болгаш Финляндияның хамаарышпас күрүне болганының 60 чылын байырлаары бүгү-ле талаларга база деңнелдерге совет-финлянд харылзааларның болгаш аргыжылгаларның калбак нептерели-биле демдеглеттинген.

«В. И. Ленин болгаш Октябрь революциязы уран чүүлдүң чогаалдарында», деп делгелге ам Хельсинкиде ажылдап турар. Совет ном делгелгези байырлалдыг байдалда ажыттынган. Совет күрүнениң үндезилекчизи В. И. Ленинниң фин дылда парлаттынган чогаалдары-биле, Л. И. Брежневтиң чүүлдериниң болгаш чугааларының номнары-биле, В. И. Ленин дугайында болгаш ленинчи идеяларның амыдыралда боттанып турарының дугайында номнар-биле ол делгелгеге келген фин кижилер улуг сонуургалдыг таныжып турар.

Ийи чурттуң төреэдежип, аалдажып турар хоорайларының аразында сырый харылзаалар тургустунган. В. И. Ленинге Финляндияда баштайгы тураскаалды ажыдарының байырлалдыг ёзулалы чоокта чаа Туркуга болган, ынчан аңаа «Ленинградтың хүннери» эгелээн. Финляндияның национал байырлалының хүнү—декабрь 6-ның мурнуу чарыында чаңчыл ёзугаар Хельсинкиге «Москваның неделязы» эгелээн.

Күрүне талазы-биле хамаарышпас чоруунуң 60 чылын байырлаарын финнер Октябрьның 60 чыл оюу-биле сырый холбаштырып турар. «Финляндияның тайбың талалакчылары» дээр организацияның инициативазын ёзугаар ол ийи байырлалга алдар кылдыр бо чылдың февральдан бээр чуртта байырлыг адрестиң адаанга ат салышкыннарын чыып эгелээн. Финляндияның күрүне талазы-биле хамаарышпас чоруун хүлээп көөрүнүң дугайында Совет чазактың доктаалынга В. И. Ленинниң ат салганындан бээр 60 чыл болганын демдеглээри-биле декабрь 30-де ССРЭ-ниң болгаш Финляндияның чазактарының төлээлекчилеринге ол байырлыг адрести ат салышкыннары-биле кады байырлалдыг байдалга дамчыдып бээрин төлевилээн.

Совет кижилер-биле беседаларынга Финляндияның чонунуң янзы-бүрү кезектериниң төлээлекчилериниң чугаазының кол утказы чүл дээрге, Улуг Октябрьның 60 чылын болгаш Финляндияның хамаарышпас күрүнелиг болганының 60 чылын байырлаары совет-финлянд чаагай кожа-хелбээ болгаш найыралчы харылзааларны улам хөгжүдеринге, Европага тайбыңның болгаш айыыл чок чоруктуң херээнге улам-на идиг берген турарының дугайында бодал болур.

В. ЛЕСКИНЕН,
СЭТА-ның корр.
Хельсинки.

Хөй уругларлыг иелерни „Иениң алдары“ орден-биле болгаш „Иениң медалы“ медаль-биле шаңнаар дугайында

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

(Эгези № 281 «Шында»).

Лидия Успуновна **Хомушку** — «Барлык» совхозтуң ажылчыны.

Сереш Соднамовна **Хомушку** — Барлык суурда өг-бүле ээзи.

Тамара Соин-Маадыровна **Хомушку** — Кызыл-Мажалык суурда өг-бүле ээзи.

Тамара Шини-Белековна **Хомушку** —«Хемчик» совхозтуң ажылчыны.

Чингисмаа Карымаевна **Хомушку**— «Хемчик» совхозтуң ажылчыны.

Кара-кыс Хевековна **Эът-Баштыг** — Барлык суурда уруглар яслизиниң ажылчыны.

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Тос уругларны божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Бичеш-Уруг Сержимааевна **Ооржак**—«Сүт-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Сес уругларны божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Уртун Кызыл-ооловна **Долаан** — СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң ажылчыны.

Валентина Дондуковна **Монгуш**—«Сүт-Хөл» совхозтуң кассири.

Байыр Доскаараковна **Ондар** —«Сүт-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Анын Лямаевна **Ховалыг** — Сүт-Хөл рабкоптуң хлеб бижырыкчызы.

Чеди уругларны божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Бадын Дагбаевна **Куулар** — СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң ажылчыны.

Белекей Сангыр-ооловна **Монгуш** — СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Хөндергей салбырының ажылагый эргелекчизи.

Вера Күдер-ооловна **Ховалыг** — Хөндергей суурда өг-бүле ээзи.

Алды уругларны божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Хүреңмаа Хокуй-ооловна **Кан-оол**—Суг-Аксы школазының башкызы.

Бичии-Уруг Бугажыковна **Монгуш**—«Сүт-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругларны божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Динбора Чоодаровна **Донгак** —Суг-Аксының ортумак школазының башкызы.

Сендин Очур-ооловна **Куулар** — СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң ажылчыны.

Хензинма Одап-ооловна **Монгуш** —«Сүт-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Бичинмаа Кончуковна **Ондар** — Суг-Аксы ортумак школазының башкызы.

Варвара Дур-ооловна **Ооржак** — Суг-Аксының ортумак школазының башкызы.

Елизавета Данзырыновна **Сат** — СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң ажылчыны.

Тамара Бады-Байыровна **Хертек**—Хөндергей суурда өг-бүле ээзи.

КАА-ХЕМ РАЙОНДАН

Чеди уругларны божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Валентина Халажыковна **Монгуш** —«Улуг Октябрь» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругларны божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Любовь Тормаевна **Чооду** — СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтуң ажылчыны.

Беш уругларны божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Екатерина Вавиловна **Сасина**—Ильинканың харылзаа салбырының радизи.

МОҢГУН-ТАЙГА РАЙОНДАН

Тос уругларны божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Күске Салчаковна **Чүлдүм**— Төп бухгалтерияның бухгалтери.

Сес уругларны божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Эрес-Уруг Монгуш-ооловна **Донгак** —«Моген-Бүрен» совхозтуң ажылчыны.

Чайданмаа Ыргитовна **Маргыс**—райкоммунхозтуң ажылчыны.

Серенбил Айызаповна **Хертек** — Мугур-Аксы суурда уруглар садының кижизидикчи башкызы.

Чеди уругларны божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Мундурга Хомушкуевна **Алдын-Херел**—«Малчын» совхозтуң ажылчыны.

Долгар Донгаковна **Оолдак**—«Моген-Бүрен» совхозтуң техажылчыны.

Алды уругларны божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Чечекмаа Улуг-Караковна **Ыргит**—«Малчын» совхозтуң ажылчыны.

Чечекмаа Калдар-ооловна **Комбуй-оол** —«Малчын» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругларны божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Фаина Донгаковна **Даржа** — райпо столоваязының повары.

Баапай Даш-ооловна **Ыргит** —«Малчын» совхозтуң ажылчыны.

БИЙ-ХЕМ РАЙОНДАН

Алды уругларны божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Клара Дондуп-ооловна **Хорлуу**— «Кызыл тараачын» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругларны божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Нина Байкараевна **Иргекпен** —«Хадың» совхозтуң ажылчыны.

Алевтина Ивановна **Калбак** —«Өөк» совхозтуң ажылчыны.

Любовь Александровна **Кузовлева** — «Саян» совхозтуң ажылчыны.

Тамара Маадыевна **Маныы-оол** — «Хадың» совхозтуң ажылчыны.

Галина Ивановна **Никифорова** — Туранның сеткелге-тудут участогунуң ажылчыны.

Надежда Ивановна **Овчинникова** — «Шивилиг» совхозтуң ажылчыны.

Юлия Григорьевна **Сундуй**—«Өөк» совхозтуң ажылчыны.

(Уланчылыг).

СУУРЛАР ЭЭНЗИРЕЙ БЕРГЕНДЕ

Сөөлгү чылдарда Эстонияның кодээ ажыл-агыйының ажылдакчыларының саны эвээжевейн, харын көвүдээн-даа болза, муң-муң суурлар ээнзирей берген. Ол чорук колхозтарда болгаш совхозтарда төп чаа суурларны тутканы-биле болган.

Көдээниң амыдыралында социал өскерлиишкиннер көдээ чурттакчылыг суурларны чаартырының, перспективиг планының үндезини болу берген. Буржуаз Эстонияның «салгалы» болур чеди муң хире улуг эвес суурларын эң-не хөй таарымчалыг чүүлдерлиг, дыштаңырынга эки байдалдарлыг амгы үениң көдээ суурлары кылдыр чоорту чаартып тургузары төлевилеттинген.

Көдээ суурларга хөй квартираларлыг бажыңнарны тударынче чүткүүрү болдунмас дээрзин көдээ чурттакчыларның санал-оналын айтырганы көргүскен. Аңаа огородтуг, садтыг чаңгыс каът бажыңнарны азы коттеджилерни тудары таарымчалыг. Оон аңгыда ындыг тудуглар суурнуң ниити хевирин байлакшыдар, оң чериниң онзагай байдалдары-биле дүүштүрер арганы бээр.

Сөөлгү он чылдың дургузунда Эстонияның көдээ ажыл-ишчилери барык ийи миллион хире дөрбелчин метр чуртталга бажыңнарын алган. Өнгү беш чылда республиканың колхозчу тудугжуларының тудуг-монтаж ажылдарының хемчээли бир миллион дөрбелчин метр немей улгадыр.

Ээнзирей берген суурларны аңаа-ла кааптас. Оларны чаартып тургузар, аңаа ажыл-агыйларның дыштаныылга бажыңнары, чайгы уруглар садтары, хоорай чурттакчыларының дачалары тургустунар.

А. ПЛООМПУУ,
СЭТА-ның корр.
Таллин.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ
СЭТА болгаш ПМА: кыска дыңнадыглар, тайылбырлар

СЭКП-НИҢ ДЕЛЕГАЦИЯЗЫНЫҢ ЧЕДЕ БЕРГЕНИ

ЛУАНДА. (СЭТА). Анголаның хостаары дээш улусчу шимчээшкининиң (МПЛА) I съездизинге киржири-биле СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары А. П. Кириленкога баштаткан Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының делегациязы МПЛА ТК-ның чалааны-биле мында чеде берген.

Ооң составында — СЭКП ТК-ның кежигүнү, Туркменистанның Компартия ТК-зының бирги секретары М. Г. Гапуров, СЭКП ТК-ның кежигүнү, СЭКП-ниң Ленинград хооркомунуң бирги секретары Б. И. Аристов, СЭКП ТК-ның Делегей килдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы К. Н. Брутенц.

Аэродромга делегацияны МПЛА ТК-ның Политбюрозунуң секретары Лусиу Лара, АУР-нуң Президентизиниң протокол албанының шеви Жайме Родригеш, албаның өске-даа кижилери уткуп алган.

Уткаашкынның аразынга ССРЭ-ниң АУР-да элчини Б. С. Воробьев база турган.

НАЙЫРАЛДЫГ БЕСЕДА

ЛУАНДА. (СЭТА). Анголаның хостаары дээш улусчу шимчээшкининиң (МПЛА) Даргазы, АУР-нуң Президентизи А. Агостиньо Нето биле МПЛА-ның I съездизинге СЭКП-ниң делегациязын баштап чоруур СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары А. П. Кириленконуң найыралдыг ужуражыышкыны аңаа болган.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш Л. И. Брежневтиң найыралдыг байыр чедириишкинин болгаш МПЛА-ның I съездизиниң ажылынга чедиишкинни күзээнин А. П. Кириленко А. Агостиньо Нетога дамчыдып берген.

Чылыг байыр чедириишкиннерни дээш өөрүп четтиргенин А. Агостиньо Нето илергейлээн. Аңаа болган беседага ол 60 чыл оюн делегейниң депшилгелиг хөй-ниитизиниң калбаа-биле демдеглеп эрттиргени Улуг Октябрьның идеяларының ангола революциязынга, бүгү национал-хосталгалыг шимчээшкинге төөгүлүг ужурудузазын онзалап демдеглээн.

СЭКП-ниң делегациязының кежигүннери беседага киришкен.

АЯН-ЧОРУК ДООЗУЛГАН

ПАРИЖ. (СЭТА). Европаның айыыл чок чоруу болгаш кады ажылдажылгазы дээш Совет комитеттиң ук комитеттиң даргазы, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилелдиң Совединиң даргазы А. П. Шитиковка баштаткан делегациязының Францияга аян-чоруу доозулган. Совет делегацияны Француз Республиканың Национал хуралынга болгаш сенадынга хүлээп алган. Француз парламентиниң ийи палатазының даргалары Э. Фор-биле болгаш А. Поэр-биле, а ол ышкаш улустар аразынга найыралдың ниити Европа парламент болуунуң болгаш француз-совет найыралдың парламент бөлүүнүң төлээлекчилери-биле беседа кылган.

Ук делегация Европаның айыыл чок чоруу дээш француз комитеттиң кежигүннери-биле Хельсинкиге ниити Европа чөвүлел хуралының принциптериниң ёзузу-биле чепсектиг дүжүрериңге база чавырлыышкынның чорудулгазын ханыладырынга хамаарышкан дыка хөй айтырыгларны чугаалашкан.

Чаңгыс эп-сеткил-биле чүүлдүг деп көрген кады кылган дыңнадыгга талалар ниити Европа чөвүлел хуралының киржикчилери чурттарның төлээлекчилериниң Белградта ужуражыышкынынга бүрүн чедиишкинни хандырар талазы-биле ажыл-чорудулганы үргүлчүлээринге шиитпирлиин илергейлээн.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГАНЫҢ ЧЕДИИШКИНИ

ПРАГА. Социалистиг Чехословакияның машина тургузукчулары көдээ ажыл-агый техниказын чогаадырынга база бүдүреринге хамыктың мурнунда ССРЭ, ГДР болгаш ПУР-биле специализацияны болгаш кооперацияны күжениишкиннig калбартып турар. Акы-дунма чурттарның шөлдеринге боттарын эки кылдыр көргүскен тракторларны, роторлуг жаткаларны, тараа ажаап алыр комбайннарны болгаш өске-даа машиналарны ол чорудулганың түңнелинде тургускан.

Кады ажылдажылганың хөгжүлдезиниң дүрген темпилериниң дугайын фактылар тодаргай херечилеп турар. Специализация дугайында хөй талалыг дугуржулгаларны ёзугаар эрткен беш чылда ЧССР-ниң машина тургузукчулары көдээ ажыл-агый техниказының 14 хевирин ЭДЧ-ниң кежигүннери чурттарже чоруткан. Ам ол сан 20 чоокшулап турар.

МООЛДУҢ ШАЛЫПЧЫ ТУДУУ

УЛАН-БАТОР. ССРЭ биле МАР-ның чазактарының аразынга ат салган дугуржулганы ёзугаар даг рудазы болбаазырадыр «Эрдэнэт» комбинаттың тудуун эгелээнден бээр дөрт чыл эрткен.

Ам Моолдуң шалыпчы тудуу шиитпирлиг үезинче кирген. Комбинаттың бирги ээлчээн 1978 чылда ажыглалга кииреп көрдүнген. Бирги ээлчегниң 25 улуг объектизин ажыглалда киирген. Тудугнуң беш кезээ келир чылдың үлүүнде ажылдап турар.

ШАЛЫПЧЫ КҮШ-АЖЫЛ

БУХАРЕСТ. Румынияның машина тургузукчулары бо чылдың эгезинден бээр барык-ла 3 млрд. лей акшаның продукциязын немей бүдүрүп үндүрген. Чурттуң улус ажыл-агыйы пландан артыкка 14 демир-орук локомотивин, 500 ажыг чүък болгаш чиик автомобильди, янзы-бүрү станоктарны, электротехника дериишкинин база кылыгларның өске-даа хевирлерин алган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн болгаш бүдүрүлгениң ажыктыын бедидеринче угланган социалистиг чарышты калбартып чорутканының, чаа депшилгелиг технологтуг чорудулгаларны база дериишкиннерни шиңгээдип алганының ачызы-биле машина тургузукчулары продукцияның рекордтуг үндүрүүшкүнүн чедип алган.

ЭРГИ ПАРОВОЗТАР СОЛУТТУНГАН

СОФИЯ. Эрги паровозтарны солаан баштайгы электровозтар Соңгу болгаш Мурнуу Болгарияны тудуштуруп турар демир-орук шугуму-биле аар составтарны сөөртүп эгелээн. Чери дески эвес болган ужурунда ол чугула орукту электрижидери кончуг нарын турган, ынчалза-даа тудугжулар боттарынга онаашкан сорулганы чедиишкиннig күүседип, ажылды төлевилеттинген хуусаазындан ийи ай эрте доосккан. Ол участокту электри тыртылышкынынче шилчиткен чорук чүъктер сөөртүлгезин дыка дүргедедир болгаш оруктуң эрттирикчи аргазын улгаттырар.

Электрижидилге — Болгарияның демир-орук транспортун хөгжүдериниң кол угланыышкыннарының бирээзи. Ам чуртта бүгү сөөртүлгелерниң 50 хире хуузун электри тыртылышкыны-биле боттандырып турар.

(СЭТА).

Республиканың оюн уткувушаан

ВЬЕНТЬЯН. (СЭТА). ЛУДР-ның тургустунганындан бээр ийи чыл болган оюн лаос улус улуг политиктиг болгаш күш-ажылчы көдүрлүүшкүннүң байдалында уткуп турар. Байырлыг митингилер болгаш хуралдар бүгү чуртта эртип турар. Оларның киржикчилери Лаостуң улустуң революстуг партиязының даштыкы болгаш иштики политиказын боттарының бүрүнү-биле деткип турарының дугайын медеглеп, бүдүрүүшкүннүң көвүдедири дээш социарышты улам-на калбартырын, революстуг чаалап алыышкыннарны камгалаарын, акы-дунма социалистиг чурттарның улустары-биле найыралды база эп-сеткил каттыштырылгазын бижыглаарын хүлээнип турар.

Улус эрге-чагырганың ийи чылының дургузунда Лаос Республика ЛУРП-ның удуртулгазы-биле экономика, социал болгаш культура таларынга улуг чедиишкиннерни чедип алган. Чурт бодунуң шилип алганы социализмни тургузарының оруу-биле бүзүреддиг чоруп орар. Бүгү чоннуң ынакшылын болгаш деткимчезин ажыглап турар улус эрге-чагыргазының органнары бижыгып турар.

Лаостуң көдээ ажыл-агыйының хевир-шинчизи дүрген темпилер-биле өскерлип турар. Черни дем-биле болбаазырадырының муң ажыг бөлүктерин чуртта тургускан, көдээ ажыл-агый кооперативтери бүгү-ле мөжуларда бар. Тракторлар шөлдерде бар апарган. Улус эрге-чагыргазы ховуларның ажыл-ишчилеринге көдээ ажыл-агый херекселдерин, үрезиннерни база чемишчидилгелерни чиигелделиг байдалдарга берип турар. Чурттуң ырак-узак булуңнарынче мергежилдиг специалистерни чорудуп, олар агротехника талазы-биле мурнакчы билиглерни тараачыннарның ортузунда нептередип турар.

Улуг Октябрьның 60 чыл оюн лаос черге байырлаары улуг көдүрлүүшкүн-биле эрткен. Лаос-совет найыралдың айы ийи чурттуң аразында бижыгып турар акы-дунма харылзааларның тодаргай көргүзүү болган. Ажылчы чоннарның массалыг митингилери Вьентьянга болгаш бүгү-ле мөжуларга болгулаан.

Совет-лаос найыралдың митингизи республиканың национал байырлалының бүдүүзүнде, декабрь 1-де, Вьентьянга болган. Национал хамаарышпас чорук дээш демиселдиң чылдарында болгаш ол ышкаш социалистиг тургузуушкуннуң үезинде Лаоска көргүскен дузаламчызы дээш Совет Эвилелинге, өске-даа социалистиг чурттарга улуг өөрүп четтириишкинни ЛУРП ТК-ның кежигүнү, харылзааларның, хөй-ниити ажылдарының болгаш транспорттуң министри Саннан Сугхичак ЛУДР-ның партиязының база чазааның өмүнээзинден илергейлээн. Бистиң кады чоруткан ажылывыстың түңнелдери республиканың байырлалынга эң эки белек болур деп, ол чугаалаан.

Улам күштелдирер

Бистиң чуртувуста шериг-патриоттуг кижизидилге ажылчы чоннуң, аныяктарның коммунистиг кижизидилгезиниң тудуш кезээ болгаш кол угланыышкыннарының бирээзи болуп турар. Шериг-патриоттуг кижизидилге дээрге, совет Төрээн чуртун болгаш социалистиг демкаттыжылгазының чурттарын камгалаар патриотчу база интернационалчы хүлээлгени күүседиринге чугула херек бедик мораль-политиктиг, психологтуг, дайынчы шынарларны чаңчыктырар сорулга-биле чоннуң угаан-медерелин доктаамал болгаш угланыышкыныг хевирлээри-дир.

Шериг-патриоттуг кижизидилгениң кол утказы болза: дайын болгаш шериг дугайында марксистчи-ленинчи өөредигни, социалистиг Ада-чуртту камгалаарының айтырыгларының талазы-биле СЭКП ТК-ның доктаалдарын, партия съездилериниң шиитпирлерин тайылбырлаары; ажылчы чоннуң быжыг туруштуг болурунга, патриотизмниң болгаш пролетарлыг интернационализмниң ёзузунга, Коммунистиг партияга, Төрээн чуртка кызыгаар чок бердинген болурунга кижизидери болур.

«Билиг» ниитилелиниң район организацияларының даргаларының болгаш идепкейлиг лекторларының киржилгези-биле «Совет Чепсектиг Күштерниң 60 чылы» деп темага Кызылдың Политчырыдыышкын бажыңынга болуп эрткен семинарны аңаа—шериг-патриоттуг кижизидилгеге тураскааткан. Семинарның ажылынга Совет Эвилелиниң Маадыры Ф. П. Котляр болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннарының клувунуң кежигүннери киришкен.

«Билиг» ниитилелиниң район организациялары ажылчы чоннуң болгаш аныяктарның шериг-патриоттуг кижизидилгезин чорударда лекция, беседаларны кылып, партияның, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннары-биле ужуражылгаларны, темалыг кежээлерни эрттирип, дайынчы алдарның мемориалдарын болгаш музейлерин көөрүн организастап дээш өске-даа аргаларны калбаа-биле ажыглап турарын семинарга демдеглеттинген.

Ынчалза-чок дуржулга солчуушкунундан болгаш чамдык эштерниң чугааларындан аныяктарның шериг-патриоттуг кижизидилгезинде ам-даа четпестерниң бары илерээн. Ылаңгыя лекцияларны номчуп турары үзүктелиишкинниг, харын-даа чамдык организациялар ону чүгле юбилейлер таварыштыр кылып турар. Чижээ, Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң маадырлыг тиилелгезиниң 30 чыл оюн байырлаан соонда шериг-патриоттуг темага лекциялар номчулгазы элээн кызырылган.

Ынчангаш «Билиг» ниитилелиниң район организацияларының мурнунда амгы үеде турар кол сорулгаларның бирээзи болза, шериг-патриоттуг кижизидилгениң деңнелин бедидип, ылаңгыя чер-черлерге лекция номчулгазын экижидери болур. Ону кылырда бо талазы-биле мөөңнеттинген эки дуржулгаларны ажыглаары чугула.

Ынчангаш оңгу беш чылдың ийиги чылын бедик күш-ажылчы чедиишкиннерлиг доозар дээш бүгү совет улустуң онза күжениишкинниг ажылдап турары бо үеде республиканың «Билиг» ниитилелиниң кежигүннери, лекторлары ажылчы чоннуң, аныяк-өскенниң хей-аъдын көдүрбүшаан, коммунистиг кижизидилгеже, ылаңгыя шериг-патриоттуг кижизидилгеже кол кичээнгейни салып, лекция пропагандазын улам күштелдирери негеттинип турар.

В. СМИРНОВ,
«Билиг» ниитилелиниң республика организациязының референтизи.

А. М. Упиттиң төрүттүнгене-ле
100 чыл болганынга

ЛАТЫШ ЧЕЧЕН ЧОГААЛДЫҢ КЛАССИГИ

Чаагай революсчу-демократтыг чаңчылдарның суртаалчызы, Толстойнуң, Чеховтуң, Райнистиң үежизи Андрей Упит амыдырал-чуртталгазының иштинде бодунуң төрээн латыш чечен чогаалының классиги апарган болгаш акы-дуңмалышкы хөй националдыг совет чогаалчыларының аразынга хүндүткелдиг чораан.

Андрей Упит — литература талазы-биле шынгыы негелделиг чогаалчы. Ол күш-ажылдың хөй-ниити ажылы-биле сырый холбап чораан. Литератураның болгаш уран чүүлдүң хостуг, шапкын, арыг-чаагай хөгжүлдези дээш чүткүлдүг демисежикчи чораан. Ол дээш буржуазтыг ёзу-чурум үезинде ийи катап кара-бажыңга хоругдаткан.

1919 чылда Латвияның улус өөредилгезиниң комиссариадының уран чүүл салбырының эргелекчизи болуп ажылдап чорааны ооң намдарынга кол черни ээлээн. Ооң күрүне ажылы—Латви ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң даргазының оралакчызы болгаш кежигүнү, ооң литературлуг, хөй-ниити ажыл-чорудулгазы—латыш совет литератураның баштыны болгаш бистиң бүгү-эвилел литературлуг хөй-ниитивистиң ат-алдарлыг удуртукчуларының бирээзи боор чорааны-дыр.

Андрей Упит революция мурнунда-ла латыш болгаш делегей литературазының төөгүзүнүң талазы-биле айтырыгларны өөренип турган. Литература теориязының талазы-биле өзек, улуг ажылдарны кылып тургусканындан аңгыда, рецензия, памфлет, пародия дээн чергелиг дүрген дааштыг жанрларны бижииринден кажан-даа ойталавайн чораан.

Ооң дыка хөй жанрларга ажылдап чорааны черле кайгамчык. «Робежниктер» деп хөй томнуг эпопеязындан, «Ногаан чер», «Булуттар өттүр чырык» деп романнарындан аңгыда, тоожулар, рассказтар, шүлүктер автору боор чораан, драматург болгаш критик, теоретик-эстетик, литература төөгүчүзү болуп ажылдап турган.

Упит делегей литературазының чогаалдарын латыш дылче очулдурарындан аңгыда, орус классиктерниң болгаш амгы совет чогаалчыларның номнарын кайгамчык эки очулдургулаан.

Андрей Мартынович Упит 90 харлап турда, бистиң хөй националдыг литературавыстың мурнундан аңаа байыр чедирер аас-кежиктиг болган мен.

Упиттиң мөчээн хүнүнде ооң ажылдаар столунуң кырындан «Бирги эге» деп бижип кааны ак саазын тывылган.

Доолдур бижиттинмейн барган ол саазын—ооң сөөлгү тынынга чедир ажылдап турганын, амыдыралга идегелин көргүзер-дир.

Скриверде бөдүүн тараачын бажың болгаш ажылгыр кижиниң холу-биле хөй чылдар дургузунда тарып олурганы ыяштар бар. Андрей Упиттиң чурттап, ажылдап турган бажыны ол. Ооң кайгамчык номнары делегейде тарай берген.

А. СУРКОВ,
чогаалчы.

Уран чүүл көрүлдези

Фестивальчы хүннер

Декабрьның эге хүннеринде хөгжүм-шии театрының эрги бажыңынга найысылалдың үлетпүр, бүдүрүлгелериниң болгаш албан организацияларының уран чүүл фестивалы болуп эрткен. Ук көрүлде улусчу чогаадылганың бүгү-эвилел фестивалының сөөлгү ээлчээ. Аңаа ниитизи-биле найысылалдан 20 уран чүүл коллективтери киришкен. Эрткен чылдарга бодаарга, бо юбилейлиг чылда хөй санныг организацияларның көрүлдеге киришкени хоорайның ажыл-ишчилериниң уран чүүлге сонуургалы өзүп, оларның ниити культуразының бедип турарын херечилеп турар.

Фестивальга ниитизи-биле 500 ажыг бот-тывынгыр артистер киришкен. Хоорайның «Геолог» Культура бажыңы бо удаада эки белеткелдиг болгаш солун программалыг концертти бараалгаткан. Ооң программазындан уран чүүлдүң хөй янзы жанрлары кирген.

Үлетпүр, аъш-чем садыгларының, эмчи ажылдакчыларының, аэропорттуң, телевидение болгаш радио дамчыдылгазының комитединиң, хоорайның улус өөредилге килдизиниң болгаш өске-даа коллективтерниң концерт программаларындан эң шилиндек дээн номерлерни түңнел концерттиң программазында киирген. Түңнел концерт декабрь 10-да база-ла хөгжүм-шии театрының эрги бажыңынга болур. Тиилекчи болган коллективтерге шаңналдарны тывысыр.

Юбилейлиг чылда чарлаттынган улусчу чогаадылганың уран чүүл фестивалы бистиң республикага массалыг болгаш организастыг эрткен. Бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң, оларның киржикчилериниң санының өскени культура албан черлериниң уран чүүл удуртукчуларының, культураның тускай эртемниглериниң болгаш бүдүрүлгениң, албан организацияларның удуртур, баштаар черлериниң, ажыл-ишчилерниң идепкейлиг киржилгези болуп, В. И. Ленинниң «Уран чүүл чоннуу болур» деп чалгынныг чугаазын долузу-биле бадыткап турар. Ук фестивальга уран чүүлдүң доктаамал идепкейлиг удуртукчулары Ю. Потапов, Ю. Гурьянов, Р. Данзын, Ю. Сарыглар, Б. Коротеев, В. Нагорный болгаш өскелер-даа боттарының улуг үлүг-хуузун киирип, солун программалыг концерттерни бараалгатканнар.

Фестивальга уран чүүлдүң хоочун-даа, аныяк-даа бот-тывынгыр артистери киришкен. Оларга Кара-кыс Ховалыгны (харылзаа салбыры), Вера Кочеткованы (үлетпүр садыы), Василий Чуйков, Иван Поздеев (төп харылзаа чери), Сергей Кондинкинни (телевидение болгаш радио дамчыдылгазының комитеди) болгаш өскелерни-даа адап болур. Түңнел концертке оларның ойнаарын база катап сонуургап көөр бис.

Бистиң корр.

ЧУРУКТА: «Енисей» Культура бажыңының танцы коллективиниң «Кызыл чечек» деп танцызы болгаш Кызылдың аъш-чем садыының ниити ыры бөлүү күүселде үезинде.
А. ЗАЙЦЕВ биле О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

НОМЧУКЧУЛАРГА БЕЛЕК

Алдан-Маадыр аттыг музейге кандыг кижини келбес дээр ову. Школачылар, эртемденнер, колхозчулар, туристер болгаш бичии уругларын эдертип алган кырганнар бола четкилеп келир. Оларның бир дилээ болза музейни көөрүнден аңгыда, ооң дугайында кандыг-бир белекчигешти алырын совуургаар турганнар. Музейниң дирекциязы көрүкчүлерниң негелдезин хандырар дээш чурукчу Хүрен-оол Кыргыстың чуруун ёзугаар хөрекке кадаар чараш демдектерни Красноярск хоорайга кылдырткан.

«Тувинский музей» деп даштында бижип каан хөрекке кадаар демдектиң ортузунда Бии-Хем районунуң Аржаан базырыындан тывылган хүлерде шутккаан араатан амытанның даш апкаш, эгли хонуп келген дүрзү-хевирин көрүп болур.

В. ЧАЛБАА.

◆

Чаа чунар-бажың

Улуг-Хем районнуң Ийи-Тал суурда чаа чунар-бажың ажыглалда кирген. Ону улус чунарынга таарымчалыг кылдыр дерип кылган.

«Улуг-Хая» совхозтуң тудугжулары чунар-бажыңны эки шынарлыг туткан.

А. СОДУНАМ.

АГААР

Бөгүн республикага болгаш Кызылга биче булуттаар. Чамдык черлерге эртен бискаш хар чаар. Хаттың дүргени секундада 3—7 метр чедер. Агаарның температуразы даглыг черлерге 14—19, оспелеринге 8—13, Кызылга 13—15 градус соок.

Студентилерниң ниити чуртталга черлеринде

БАЙДАЛ ДЕСКИ ЭВЕС

Найысылал Кызыл—студентилер хоорайы. Сургуулдарның болгаш студентилерниң хөй кезии общежитиелерде чурттап турарлар. Кызылдың педагогика институдунуң, уран чүүл, садыг училищелериниң, автоорук, көдээ ажыл-агый техникумнарының база № 1 КПТУ-нуң общежитиелеринде ниитизи-биле 2000 кижи чурттап турар.

Уран чүүл училищезиниң общежитиези Рихард Зөргеде, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчуларында турар. Кайы-даа чуртталга черлеринде шупту-ла 16-дан 23 хар чедир аныяктар чурттап, өөренип турарлар. Арыг-шевер талазы-биле кайы-даа чуртталга черлери багай. Рихард Зөргеде чуртталга черинде кижизидикчи башкы чок, а Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузунда общежитиениң кижизидикчизи бар-даа болза, чүгле ында-хаая кээр. Дежурныйлаар графикти безин тургуспаан. Чуртталга черлериниң кайызында-даа эрттирилге ажылы ала-чайгаарлаашкынының байдалында. Кым-кымны-даа хынавас, туралаан-на кижи кандыг-даа документ көргүспейн үнүп, кирип турар.

Санитарлыг байдалдың багай болуп турарының база бир чылдагааны кайы-даа чуртталга черлеринде изиг суг чок, чунар-демирлер безин чедишпес, амыдырал хандырылга өрээлдери шуут чок, ол ышкаш сургуулдарның боттарының талазындан ниити санитарлыг байдалды экижидерин бодавайн турар.

Культура-массалыг ажылдар чорун-даа турар болза, ол дугайында демдеглеп бижээни, канчаар эртип турарының дугайында анализ, санал-оналдар шуут чок. Сургуулдарның хостуг шактарында массалыг-биле кино көөрүп, театр баарын организаставайн турар. Училищениң удуртулгазы бо айтырыгны база хандыр көрбейн турар. Кижи бодаарга барып-барып уран чүүл училищезиниң общежитиелеринге бүгү байдал эң-не үлегерлиг болгу дег.

Автоорук, көдээ ажыл-агый техникумнарында болгаш садыг училищезиниң ниити чуртталга черлериниң кижизидикчилери, комендантылары бар. Бо өөредилге черлериниң общежитиелеринде изиг суг бар, ниити байдал эки. Ынчалза-даа арыг-шевер талазы-биле база-ла чегей. Вахтёрлар боттарының орар черлеринге доктаамал орбас. Ынчангаш общежитиеже өске кижилер кандыг-даа документ салбайн эртип болур. Ол корум-чуруму таварышпас. Ооң туржук автоорук техникумунуң вахтёру Степанова ол общежитиеде чурттавайн турар билдинмес аныяктар-биле арагалап турган таварылга бар. Ону ажылындан үндүрген. Ындыг таварылгаларны болдурбас дээш общежитиеде чурттап турар сургуулдар база хынамчалыг болур ужурлуг. Ук таварылгаларның үнүп кээр чылдагааны общежитиелерде сургуулдар-биле кижизидилге ажылының кошкак чоруп турарында. Бо общежитиелерниң ажыл пландарында чаа Конституция болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң чедиги сессиязының дугайында чаңгыс-даа сөс чок. Бо дээрге общежитиелер чөвүлелдериниң кошкак ажылының херечизи. Общежитиелерге ээнирик келир таварылгалар база тургулаан.

№ 1 КПТУ-нуң общежитиезинге чурум үрээшкиннери, ылаңгыя стипендия алган хүннерде бо-ла болгулаар. Сургуулдарның аразында арагажысындулаар чоруктан черле канчап чайлаарыл?! Чоокта чаа база ийи таварылга болган. Өөредилге чериниң ат-алдарын чүге бодавазыл?

Эң-не хөй санныг студентилерлиг өөредилге чери — Кызылдың педагогика институду. Ооң общежитиезинде 600 кижи чурттап турар. Ук общежитие кезээде-ле арыг. Институттуң башкылары график ёзугаар хүн бүрү общежитиени хынап турар. Ында кызыл-булуңну дерээни эки. Столовайда база арыг-шевер. Студентилерниң общежитиеге дежурныйлаашкыны доктаамал чорул турар. Кызыл-булуңга тематиктиг кежээлер, диспуттар, номчулга конференцияларын студентилер боттары эрттирип, хостуг шактарын чөп ажыглап, массалыг кино, театр барып, спортчу маргылдааларга киржип турарлар.

Мында культура, спорт ажылы эки. Ынчангаш педагогика институду өөредилге черлериниң аразынга болуп эртип турар фестивальдарга, спортчу маргылдааларга шаңналдыг черлерни доктаамал ээлеп келген. Бо бүгү дээрге башкылар коллективиниң, общежитиеде, кижизидикчилерниң болгаш студентилерниң боттарының идепкейлиг, хөй-ниитичи чорууунуң түңнели-дир. Общежитие чөвүлели неделя санында, вторникте, бодунуң хуралын эрттирип турар. Аңаа неделя иштинде чоруттунуп келген ажылдарны түңнеп, ам кылыр ажылдарны чугаалажып, кижи бүрүзүнүң тус-тус хүлээлгелерин бадылаар. Ол ышкаш арыг-шевер, чурум-сагылга, өөредилге дугайында база чугаалажыры чаңчыл болган.

Комендантылар, кижизидикчилер болгаш общежитие чөвүлелдери бот-боттары харылзаалыг ажылдап турар черлерде студентилерниң корум-чуруму, санитарлыг байдал болгаш кижизидилгениң ажылы эки дээрзи үстүнде көргеливис фактылардан тодаргайдыр. Педагогика институдунуң общежитиезиниң практиказын өске өөредилге черлеринге нептередири черле артык эвес. Өөредилге черлериниң общежитиелери дээрге студентилерниң ийиги оран-бажыңы, аныяк-өскенни коммунистиг мөзү-шынарга кижизидериниң база бир төптериниң бирээзи. Ындыг болганда аңаа бүгү-ле таарымчалыг байдалды тургузуп, кижизидилге ажылын чорудары өөредилге черлериниң ректораттарының, директораттарының, партия, комсомол комитеттериниң болгаш студентилер чөвүлелдериниң чугула сорулгазы болур дээрзин утпас болза эки.

Р. НУГИС,
Кызыл хоорайкүскомунуң милицияның уруглар өрээлдериниң начальниги.

ҮРЕГДЕКЧИ МӨӨГҮЛЕР

Мөөгүлер дугайын кижи бүрүзү эки билири чугула. Мөөгүлер деп чүл, олар кандыг-кандыг болурул?

Дыка хөй кижилер мөөгүлерни чиир болгаш чивес деп чүгле ийи кезекке чарып турарлар. Ол шын эвес. Чүге дээрге, инзы-бүрү ыяштарга үнмүшаан, оларның уннарын үрегден, хоралаар хөй хевирлиг мөөгүлер барын база билип алза чогуур. Ындыг мөөгүлерниң хевир бүрүзү-ле тааржыры тус-тус ыяштарга тывылган болур. Чижээ, чекпе деп адаарывыс ындыг мөөгүлерни хадыдан, дыттан, хадыңдан, дубтан, чойгандан-даа көрүп болур. Чекпениң тыптыр хевлиг кезектери ыяштың сыйылган, үрелген черлеринче агаар дамчыштыр кирер. Ону спорлар дээр. Ындыг спорлар өзүп, көвүдээринге таарымчалыг байдал тургустунарга-ла, ак азы сарыгзымаар өңнүг чыпшынчак, чуга чүүл—мөөгүжүгештер кылдыр өзүп, улгадып эгелээр. Мөөгүлер ындыг чүүлдер ыяш уунунга маңгыстарчак ёзу-биле амыдырап, ооң чулуун соруп эгелээр. Мөөгүнүң азы өскээр чугаалаарга, чекпениң чедишкен хевири элээн каш чылдар эртеенде чартык тырык азы аът дуюу ышкаш хевирлиг кылдыр ыяштың уунга коступ турар апаар. Чекпелиг дыт, хадың, терек азы хады-даа турар болза, ооң иштинде хос азы бүгү боду ирип, баксыраан деп билир херек. Чекпелиг ыяштар дээрге аарыг, иштинде хос, конгулдут болуру албан. Дуржулга чок ыяш кезикчилери ыяш белеткээр черге ажылдап турган, иштинде ирип, хозаан ыяштарны ужуруп, оттулар ыяш кылдыр белеткээр ийикпе азы кеспейн олчаан арттырып-даа каарлар. Ол черле шын эвес. Чүге дээрге, ыяш кезер черге чекпелиг, аарыг ыяштарны арттырарын шуут чөпшээревес болгай. Ындыг ыяштарга спорлар өскеш, өске ыяштарже хат-салгын аайы-биле тарап, оларны аартыр.

Дыт чекпезинден аараан, иштинде ирик ыяштар Тываның арга-ыяшты девискээрлеринден дыка хөй таваржыр. Ынчаар аараан ыяштарның өзээ чамдыкта 18 метр, а колдуунда-ла бүдүн-чартыктан 5 метр чедир ирик болур.

Республиканың ыяш ажыл-агыйлары чылдын-на арга-ыяштыг дыка делгем шөлдерге аарыгга таварышкан халдавырлыг ыяштарны ужургаш, арылгап турар. Ону арга-ыяштың кадыкшылдыгга азы санитарлыг кезиишкини деп адап турар. Ол ышкаш ыяш белеткээр организациялар болгаш тус-тус белеткелчилер-даа боттарының ыяш кезип ап турар черлеринде халдавырлыг аарыглыг ыяштарны илередип, узуткаар хүлээлгелиг. Ындыг ажылды чорударын олардан ыяш ажыл-агыйлары негеп, чыл төнчүзүнде ооң күүселдезин хынап турар. Ыяшты үрегдээр ол аарыг халдаап соонда, ооң өзүлдези болгаш өске-даа шынарлары баксыраар болгаш 3—4 чыл эртеенде шуут ирип, олуп болур. Ындыг аарыг байдалга кескен-даа ыяш таваржып болур. Ынчангаш кескен ыяшты болгаш дилиг материалдарын-даа складтарга азы арга-ыяш-даа арыларга санитарияның бүгү дүрүмнерин ёзугаар кадагалап шыгжаар ужурлуг.

Бажың мөөгүлери арга-ыяштан кескен ыяш-биле кады кээп нептерээр деп билир кижилер дыка хөй. Ол база-ла шын эвес. Ындыг мөөгүлер чуртталга бажыңнарынга болгаш өске-даа тудугларга тыптып болур. Чүге дээрге, чуртталга бажыңнарын тудар үеде техниктиг санитарияның чурумун үрээр азы чуртталга фондузун шын эвес ажыглаар болза, мөөгүлерниң өзүп, нептерээринге таарымчалыг байдал—өл-шык тыптыр. Ниитизи-биле 70 хевирниң хоралыг мөөгүлери билдингир. Олар 1-2-ле чыл иштинде ыяшты шуут иридип, үреп каап тар. Ооң соонда ындыг бажыңга чурттаары бергедей бээр. 18-теп 22 градус чедир чылыг температуралыг, өл-шык агаарлыг байдалда ыяштың ындыг аарыы тыптыр.

Бажың мөөгүлериниң тыптып келгенин даараазында демдектерден билип ап болур: бажыңның шалалары суугулар чанындан азы өл-шык черлерден ыргайып, үрелир болгаш ханалар чанындан азы шаланың чарык черлеринден сарыг-кызыл өңнүг, чыпшынчак ол чүүл сыстып үнүп кээр.

Бажың мөөгүлери тывылбазын дээш баш удур хемчеглерни алыры ооң тывылганының соонда анаа удур демисежиринден чиик болур. Ынчангаш ыяш бажыңның болгаш өске-даа тудугларның техниктиг негелделериниң хажык чокка күүседири мөөгү аарыын болдурбас дээш баш удур алыр хемчеглерниң бирээзи боор турар. Техниктиг негелдени ёзугаар ханалар чер шыгындан үрелбес кылдыр туттунган турар ужурлуг. Ол ышкаш бажыңның шалазы чер кырында ханалары-даа кыжын сооктап, чайын өл-шыктап камгалаттынган турар ужурлуг. Чайгы үеде бажыңның шалазының адаа кургап дээш салгыннадыышкын кылыр черни болгаш үттерни ажыдар ужурлуг. Бир эвес ажыдар үттер болгаш хооралар чок болза, бажыңның адаан долгандыр төктен довуракты дүрген-не арылгап, шала адаан салгыннадып, кургадыры чугула.

Бир эвес ыяш бажыңнарга мөөгүлер тывылганы илерээр болза, оларны узуткаарының хемчеглерин дораан-на алгаш, бажыңны септээр херек. Хамыктың мурнунда бажыңның мөөгүлерин берген ыяштарын аңгылааш, өртедиптер. Мөөгүлерни анаа-ла сүвүрүп, арылаар дээр оралдажылга кандыг-даа түңнелди бербес. Негелде ёзугаар алырга, мөөгүлениш, аараан ыяштың чанынга чыткан ыяшты безин аңгылаар болгаш ылап-ла өртедир ужурлуг. Ол чоок-кавының довураан казкаш, өскээр төгер. Ооң соонда бажыңны дезинфекцияар, формалинниг бус-биле арыглааш, эки салгыннадыр. Ооң соонда септелгени эгелеп болур.

М. ГАКОВ.

Телевидение

ДЕКАБРЬ 6-ДА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

10.00—Медээлер.
10.10—Эртенги гимнастика.
10.30—«Ужуралдарлыг фильм экранда». «Эштер-өңнүктер дугайында». Уран-чечен телефильм. 1-ги серия.
11.45—«Хоорайлар болгаш кижилер» деп бөлүктен «Минск» деп документалдыг телефильм.
12.20—Октябрь революциязы аттыг музыка училищезиниң сургуулдарының концерти.
13.05—16.30—Чарлыг.
16.30—«Сээ күш-ажылчы—сээ бедиин». Документалдыг телефильм.
17.20—«Кызыл бил». Аныяк техниктерге дамчыдылга.

КЫЗЫЛДАН

18.05—Телемедээлер (орус дылга).
18.15—«Кижи бүрүзүнүң кадыкшылы—шупту улустуң байдалыышы». Дамчыдылга.
18.35—Документалдыг фильм.
18.45—Телемедээлер.
19.00—Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.05—«Чалыыларга музыка кежээлери». Программада В. А. Моцартының, А. Н. Скрябинниң чогаалдары. Төп телевидениениң болгаш Бүгү-эвилел радиозунуң симфония оркестри күүседир. Дирижеру—М. Шостакович. Музыка комментатору С. Виноградова беседаны кылыр. Останкинонуң концерт студиязындан дамчыдылга.
20.00—Медээлер.
20.45—«Чалыыларга музыка кежээлериниң» уламчызы.
21.00—«Бистиң кожавыс—Финляндия». Финляндия Республиканың национал байырлалы—хамаарышпас чорукту чарлаанының 60 чылынга.
23.00—«Үе». Информастыг программа.
23.30—Литература номчулгазы. Э. Казакевич—«Адазының оглунга адашка чорааш».
00.00—01.20—«[illegible]». Музыка тайылбырлакчызы О. Доброхотова дамчыдылганы чорудар. Төнчүзүнде медээлер.

ИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05—«Москва чооку. Юбилейлиг чыл». Документалдыг телефильм.

КЫЗЫЛДАН

19.05—«Күскү кудалар». Уран-чечен фильм.
20.20—21.00—«Александр Фадеев, сантыштырлар». Документалдыг фильм.

Редакторнуң оралакчызы Н. Н. САТ

КИНО

ДЕКАБРЬ 6-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Агаар бөмбүрүүнге фантастиктиг аян-чорук» 9.30, 11.15, 13.00, 14.45, 17.00, 18.50, 20.40 шактарда.
«ПИОНЕР»: «Разведчиктиң маадырлыг чоруу» 9.15, 11.10, 15.20, 17.05. «Воскресные дуэты» 18.50, 21.15 шактарда.
«БАЙ-ХЕМ»: «Хостаалган солдаттарга» (1, 2 сериялы) 15.00, 19.00 шактарда.

Болуп курлар, сумкалар, шак баг дээр кожгалантерейлиг цех хоорайның амыдырал техниктиг септээр черде ажыттынган. Чемодан, сумка, портфель шөочалдыр, [illegible], идик тывытылдырар шыа септеп кылып турар.
Турум турар чери: Красноармейская кудумчузу, 135, шак мастерскаязының бажыңы.
Ажылдаар шактары: 9 шактан 18 шакка чедир.
Дыштанар хүннери: суббота, воскресенье.
Телефону 2-19-01.

Тыва АССР-ниң школаларының алдарлыг башкызы, улус өөредилгезиниң тергиини, пенсионер

Обус Маңгай-оолович
МОНГУШТУҢ

[illegible] республиканың [illegible] Чөөн-Хемчик районунуң улус өөредилге килдизи, СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң дирекциязы, [illegible] сес чыл школаларының башкылар коллективи кажыдал-биле дыңнадып, ооң өг-бүлезинге, чоок төрелдеринге ханы кажыдалын илередип турар.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ:
индекс 667000

Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75, пропаганда килдизиниң 2-31-75, харысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 2-37-15, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, үлетпүр килдизиниң 2-22-64, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация база совет тургузуг килдистериниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 16332. Чагыг № 279.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия садыгның талазы-биле болгаш ном эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1). ГС—01536.